

En haug med ritualer - Haugar og rikssamlingene

Av Terje Gansum & Terje Østigård

I denne artikkel ønsker vi å belyse en av de to monumentale haugene i Tønsberg. Monumentet er fra 800-tallet. Ifølge myten som ble skriftfestet av Snorre skal to av Harald Hårfagres sønner være gravlagt i disse haugene. Det er ikke påvist gravgaver i haugene, men enorme mengder trekull er deponert inne i haugene. Trekullet er ikke brent på stedet, men transportert til Haugar og rituelt deponert. Vi vil diskutere meningene med og viktigheten av kollektiv deltakelse i ritualer og gravpraksis. Videre vektlegger vi plasseringen av monumentene i landskapet og ritualenes rolle og makt over deltakere og senere observatører.

Forskere bør utfordre etablert kunnskap og søke å stille sammen kilder som kan fange opp den kompleksitet som yter forhistorien en viss rettferdighet, det er levninger etter levde liv vi tross alt ønsker å forstå. Døderitualer er seige strukturer i samfunnslivet, de er konserverende og legitimerende. Hvilke døderitualer kan vi tolke ut av haugkonstruksjonen på Haugar? Hva har menneskene gjort, og hva kan være forklaringen på handlingene? Hvorfor knyttet Snorre og hans meningsfeller blant den politiske eliten i Vestfold de monumentale gravhaugene til Ynglinga dynastiet?

Introduksjon

Et monument var svaret, men hva var problemet og spørsmålet det løste i fortiden? (Gren 1994:95). Denne artikkelen vil belyse dette spørsmålet ved en analyse av den ene gravhaugen fra tidlig vikingtid på Haugar i Tønsberg i Vestfold. Monumentet og selve oppføringen av det var viktigere enn det avdøde mennesket som antakelig ble kremert.

Det er to storhauger på Haugar, hver med en diameter på mellom 35-40 m. I den ene haugen ble det kun funnet noen få brente menneskebein i graven. Det var ingen gravgaver av kategorien gravgods (Nicolaysen 1901). I den andre haugen ble det verken funnet brente bein eller gravgods. Derimot ble det funnet enorme mengder med trekull i begge haugene (Gansum 1995).

Hvilken betydning har plasseringen av monumentene i landskapet? Hvilke funksjoner har ritualene og bruk av ild som medium til transformasjon hatt? Hvilke rituelle, sosiale og symbolske

betydninger har trekull og torv hatt? Hvorfor ble haugene oppført på Haugar? Hvilke betydninger hadde monumentene for Tønsberg som sentralsted og rikssamlingene i Norge? Og hvordan og hvorfor har myter blitt til omkring disse monumentene?

Haugar monumentenes plassering i landskapet

Midt i Tønsberg by ligger storhaugene oppe på Haugar (fig. 1). Begge er arkeologisk undersøkt, men kun en av dem er datert (Nicolaysen 1901, Gansum 1995, 1997). Haugar-monumentene ligger oppe på en fjellkulle og er hevet over det omkringliggende landskapet. Plassering av monumenter er aldri tilfeldig. Valget av sted inneholder informasjon om strategiske vurderinger og maktrelasjoner. Valg og virkning i form av visuell effekt gir oss mulighet for å reflektere over hvem beslutningstakerne var og hva de ønsket å oppnå.

Vi har som sagt materielle svar til de spørsmålene vi formulerte. Hvordan landskapet er brukt er en viktig kunnskapskilde.

Den kommunikative virkning Haugar monumentene har, er først og fremst eksponering ut over den indre skipsleia med god havn. Det er kvaliteten – å bli sett – som synes å være hovedmotivasjonen ved plasseringen. Det er ingen tilfeldighet at måten å bli sett på er nedenfra og opp. Er det ikke ren dressur av øye, tanke og sinn? Her er du som ser opp til oss. Det er en side ved maktens framtrekkesformer; den kan materialiseres gjennom visning eller "social display". Makt er tilstede i alle sosiale handlinger, i alle former for kommunikasjon, og i alle materielle ytringer. Monumentene har som maktmetafor en særstilling, nettopp fordi maktambisjonene er så uttrykte. Å se et monument nedenfra og opp, kan metaforisk bety en underordning, en dominans av de som kontrollerer monumentet, en utfordring av de ankommendes sosiale posisjon, ære og prestisje. Høyde som metafor for makt er også påtagelig for mange kirkelokaliteter.

Haugarmonumentene synes å være en bevisst regisering av materielle installasjoner i landskapet, det er en *argumentasjon*. Å argumentere, om så det er materielt, betinger at det finnes mottake-

re som ankommer arenaen, det innredete landskapsrommet. En sosial arena innredet med monumenter påvirker den sosiale settingen, både de og nå vi, blir berørt. Hvem var så mottakerne av denne materielle kommunikasjonen? Tolkningen vi gir er todelt.

For det første kan vi med Ingrid Fuglestvedt stille spørsmålet: "Hvem var referansegruppe for den nordiske samfunnspyramidens toppsjikt?" (Fuglestvedt 1997:46). Hvilke mennesker likte stormenn og rike slekter å sammenligne seg med? Det kan ikke være mye tvil om at de aristokratiske slektene likte å sammenligne seg med hverandre, og at de utgjorde ulike nettverk gjennom allianser, gavebytter og slektskap. Monumentene var dels rettet mot likesinnede, både værende venner og fiender og potensielle venner og fiender, alt etter den politiske situasjonen (jfr Tøtlandsmo 1997, Opedal 1998).

For det andre vil monumentene ha effekt på det lokale samfunnet. Om de representerer minnet over en eller flere ledere, vil monumentene materialisere og rettferdiggjøre den ujevne maktfordelingen innad i samfunnet. Denne strategien er særlig effektiv når byggingen er knyttet sammen med religiøse ritualer, som gjennom sin udiskutable form underbygger de sosiale maktforhold og



Fig. 1. Haugar monumentene og Tønsberg by sett fra vest. Fotografiet er tatt tidlig i 1860 årene. Det er det eneste kjente fotografi hvor Mariakirken, 1100-talls steinkirke, er med. Mariakirken ble revet i 1864 til fordel for rådhus og torv. Fotografiet eksisterer kun i form av et revnet positiv. Herværende bilde er en scanning og resaturering av originalpositivet. (Bildet oppbevares på Vestfold Fylkesmuseum.)

kan være med på å lette den meget vanskelige krisen som oppstår når en leder dør og hele det personavhengige nettverket av vennskap, slektskap og gaver utfordres (Arwill-Nordbladh 1998). Monumenter kan da være en strategi fra de levendes side for om mulig å overta makten og nettverket (Opedal 1998). Ved slik felles religiøs markering maskeres de interne motsetninger, den ujevne maktfordeling, og symbolbruken kan kanskje være med på å underbygge de personlige relasjonene og maktforholdene i samfunnsorganisasjonen. Det var ikke, og har aldri vært, likegyldig hvem som gjør hva på den rituelle arena. Handlingene er sosialt og symbolsk definerende og legitimerende.

Haugarmonumentene eksponeres, de viser seg, og kan bli betraktet gjennom ulike perspektiv, hvor mangfoldet av informasjon og kvaliteter kan belyses. I samletermen *kvaliteter* legger vi til grunn et begrepsapparat utviklet for å kunne beskrive sider ved fysiske anlegg i landskapet (se Gansum *et al* 1997). La oss gå gjennom noen visuelle kvaliteter for den nordvestre haugen på Haugar.

- A) Stedet, oppe på fjellformasjonen, kan beskrives som utadvendt, offentlig og ekskluderende (UOE). Disse begrepene har et definert meningsinnhold som det er redegjort for tidligere (Gansum *et al* 1997:42-46). Stedet kan kodes som UOE. Kvalitetene kan så settes i relasjon til selve monumentet. Derved unngår man sirkelslutninger omkring steds-kvaliteter og kvaliteter ved selve den fysiske konstruksjonen. Koding av steds-kvaliteter kan således danne utgangspunkt for klasser hvor landskaps-plassering danner utgangspunkt for defineringen og seleksjon. Neste skritt vil da være å se hvilke kvaliteter selve de fysiske anleggene har, som har havnet i samme klasse. At det finnes strukturer i materialet er dokumentert (Gansum *et al* 1997:33-46).
- B) Betrakter vi Haugarlokaliteten i et landskapsromperspektiv, kan vi begynne med det overordnede landskapsperspektivet. Haugen ligger i ytterkant av to overordnede landskapsrom som den eksponeres utover. Et overordnet landskapsrom åpner seg mot nord-nord-vest, med Byfjorden og de flate slettene mot Sem. Det andre overordnede landskapsrommet ligger øst-sørøst for Haugar og dekker en liten dalformasjon, uten kjente spor fra jernalder. Slottsfjellet ligger like nord for Haugar og er et markert landemerke i landskapet.
- C) *Eksponering* er relatert til visuelle kvaliteter

som har relasjoner og sammenhenger i et overordnet landskapsperspektiv. Den dominerende kvaliteten for den nordvestre haugen på Haugar er *utsyn over* den indre skipsleia. *Innsynet* til haugen er meget iøynefallende fra Byfjorden.

- D) Haugen har et minimalt underordnet landskapsrom. Nettopp fordi den ligger på en kolle, har den ikke stor flate rundt som kan danne et gulv. Det er ikke plass til tilsvarende monument nord, øst eller på vestsiden, og derfor er plasseringen å betrakte som ekskluderende. I behandling av underordnede landskapsrom benyttes *henvendelse* om visuell kvalitet for relasjoner og sammenhenger. Det er således begrepsmessig forskjell på eksponering og henvendelse.
- E) Det kan og være av interesse å analysere monumentets grad av tilgjengelighet. Grad av tilgjengelighet må ses i relasjon til bevegelse og visuell framtrøden, fra hvor monumentet blir sett fra. En lokalitet kan være direkte tilgjengelig hvis det for eksempel er gode ilandstigningsmuligheter, eller på annen måte lett å komme til monumentet fra ferdselsårer. Monumenter kan og karakteriseres å ha indirekte tilgjengelighet, hvis det er vanskelig å fysisk ankomme monumentet fra den posisjon monumentet ses fra. Monumentene på Haugar må karakteriseres å være direkte tilgjengelige. Begge haugene er landemerker og plasseringen på et nes, ved leia, bevegelseslinja inn mot Aulielva og Raet. Monumentet ligger på et kommunikasjonsmessig strategisk knutepunkt i landskapet.
- F) Hvilken lokal kontekst kan monumentet settes inn i? Haugen ligger kun 21 meter nord-vest for en enda større haug, og 200 meter sørvest er det utgravd deler av et jernaldersgravfelt blant annet med båtgraver (Nordman 1989, Pettersson 1991, Brendalsmo 1994, Gansum 1995, Ulriksen 1998). Hvilken relasjon det er mellom monumentene oppe på Haugar og gravfeltet nedenunder i Tønsberg er på ingen måte entydig (Ulriksen manus).

Plasseringen tiltrekker seg oppmerksomhet fra aktører som ferdes på den *indre* skipsleia. Lokaliteten kan lett unnsliques av forbiseilende aktører, ved å bruke leia utenfor Nøtterøy! Monumentet eksponerer seg til de som har noe å gjøre *inne* i det aktuelle området. Tønsberghalvøya med omland har et stort ressursområde, oppover Aulielva, gårdene på Semssletta og gårdene på Raet (Eriksson 1990, 1991a,b). I dette området er veitsle-institusjonen fullt ut en mulighet, selv om kildegrunnla-

get er ungt (Håkon jarls saga kap. 3). Det er ikke usannsynlig at det lille vassdraget samt området sørover Vestfjorden har utgjort et område ledet av en allianse av goder eller småkonger.

Tønsberg – et sentralsted i vikingtid

I de senere år har det vært en økt oppmerksomhet rundt den organisatoriske maktens plassering i landskapet. All makt er metaforisk, og kronspørsmålet blir hvilken mening man tillegger visse funnkategorier eller visse kulturminner. Stedsnavn, gull (spesielt gullgubber), glass- og bronse-gjenstander samt storhauger og spor etter markedsaktiviteter er regnet å indikere status og funksjoner som hever slike steder over den øvrige bosetning (Myhre 1987, Ringstad 1987, 1992, Axboe 1991, Haraldsen 1995, Brink 1996, Lidén 1996). Tolkninger av særlige huskonstruksjoner, den germanske hallen, har også blitt tillagt et lignende meningsinnhold (Herschend 1993).

“Rikedomscentra, centralplatser, centralorter, hövdingasäten, kungsgårdar, residens, stormansgårdar eller kanskje rätt og slått centra, är nogra av de begrepp som blivit allt vanligare i litteraturen rörande yngre järnåldersbebyggelse” (Lundqvist 1996a:6). Disse begrepene blir stadig satt inn i nye tolkningssammenhenger (Wik 1991, Renfrew & Cherry 1986, Ramqvist 1992, Hyenstrand 1996, Lundqvist 1996b, 1997, Nielsen 1996, Ersgård 1996, Røskaft 1996, Hemmendorff 1996, Stenvik 1996, Brunstedt 1996, Anund et al 1997, Grundberg 1997, Opedal 1998). I Tønsberg blir det bygd to store monumenter på Haugar i tidlig vikingtid. Hvorfor ble monumentene plassert nettopp her?

Det er relativt få materielle spor fra merovingertid og tidlig vikingtid som kan fortelle hva som lå på stedet hvor middelalderbyen Tønsberg senere vokste fram. Det er datert ardspor som viser at deler av området var åker (Brendalsmo 1994:79-83, Gansum 1995:55). I tillegg til dyrkningsflater er det påvist to graver som kan dateres til perioden før ca. 900 e.Kr. Den ene ved funn av krumkniv, som kan dateres 400-tallet og den andre ved en 14-C datering mellom 300-600 e.Kr. (Gansum 1995:50,54). De huskonstruksjonene som er datert indikerer at det lå en gård sør for Slottsfjellet fra og med merovingertid, selv om kildegrunnlaget er meget svakt (Eriksson 1991b:67, Brendalsmo 1994:76, A-L Eriksson 1995:24, Gansum 1995:56-57). Det er imidlertid ikke gjort funn av

gjenstandsmateriale fra merovingertid eller tidlig vikingtid som blir forbundet med stormannsgårder.

Det er arkeologisk undersøkt deler av et gravfelt i Tønsberg. Gravfeltet inneholdt båtgraver, og gravene er rikholdig utstyrt (Nordman 1989, Pettersson 1991, Gansum 1995, Ulriksen 1998). De er ikke datert nærmere enn vikingtid. Det er trolig at dette gravfeltet har kontinuitet fra overgangen mellom eldre og yngre jernalder, men at de rikholdige gravene opptrer fra rundt 900 e.Kr.

I Harald Hårfagres saga (kap.13) står det “Kong Harald kom med hæren øst i Viken og la til i Tønsberg, der var det kjøpstad”. *Kaupstad* er ordet i teksten, og hva som skal forstås med det, er meget omdiskutert. Kildebelegget er ungt, fra 1230 e.Kr. og derfor vanskelig å bruke som belegg for hendelser som skal ha funnet sted på slutten av 800- eller begynnelsen av 900-tallet. Sammenholder vi de funn som er gjort i området med denne skriftlige kilden kan vi si at det lå en gård som ble benyttet i kongens veitslesystem, og at denne gården hadde kaup-funksjoner som en markeds plass, samt at det ble reist gravhauger hvorav én med levninger av tre individer i båt ca. 14 meter lang. Funn av tidlig kristene graver, sent 900-tall, viser at sentralstedet Tønsberg utvikles også religiøst (Brendalsmo 1989, Wienberg 1991). Om Tønsberg var kongsgård eller stormannsgård for en av kongens menn vet vi ikke, men kongsgården Sem, 3 kilometer nordvest for Tønsberg, må tas i betraktningen ved en slik diskusjon (A-L Eriksson 1995:23-24). Både på Sem og i Tønsberg ble det reist storhauger, men ingen av disse haugene inneholder forventede gjenstandsfunn (Brøgger 1921, Gansum 1994a, 1995). På begge steder blir det reist steinkirker ca 1100, noe som viser at manifesteringen av monumenter synes å fortsette på begge steder. Sem som kongsgård og Tønsberg som by kjenner vi først mot slutten av 1000-tallet.

Byutvikling i middelalderen skyter først fart i annen halvdel av 1000-tallet (Eriksson & Thoresen 1976, A-L Eriksson 1995:24). I 1130 nevnes Tønsberg som en av Norges 6 byer (civitas) i Ordericus Vitalis. Tønsberg er den eneste av de store norske middelalderbyene som ikke har en myteomspunnet konge som grunnlegger (jfr Helle 1982, Schia 1991, Nedkvitne & Norseng 1991, Brattli & Christophersen 1998). Kanskje årsaken er at sentralstedet var etablert rundt en stormannsgård tidlig i vikingtid, forut for rikssamlingskampene, og senere har inngått i, og vært støttepunkt i skiftende organisatoriske nettverk. Myten om byen i år 871 er det bare politikere og turistnæ-

ringen som dyrker (jfr R. Blindheim 1991, for kritikk se Wienberg 1992:103, Gansum 1995).

Haugarmonumentets plassering på Tønsberg-halvøya kan være en regional manifestering - en vestfoldsk kraftanstrengelse i en selvstendighetskamp fra danske maktpretendenter krav på Viken. Lederne/godene/småkongene i denne regionen benyttet kanskje sjansen til å manifestere eget herredømme på midten av 800-tallet, da det danske dynastiet synes å være svekket av innbyrdes stridigheter (Lund 1993:120, Sawyer 1995:5-7). Kanskje kan vikingraidet mot Nantes i 843 ledet av vestfoldinger være symptomatisk for en ekspansiv periode i Vestfold (Andersen 1977:78, Sawyer 1985:103, jfr. Hodges 1989:154). Tønsberg som et sentralsted kan vi først følge fra og med byggingen av Haugarmonumentene. De utdyper sider ved den kommunikative strategiske plasseringen. Monumenter er så mye mer enn store konstruksjoner og i det følgende vil vi se nærmere på disse og utlede tanker omkring ritualer og monumenter, d.v.s monumentale ritualer.

Utgravingene av gravhaugene på Haugar

Den sørøstre haugen som Nicolaysen undersøkte er nesten sirkulær og måler 40,5 x 37,1 m og med en nåværende høyde mellom 2,5-3 m og 3,5-4 m.

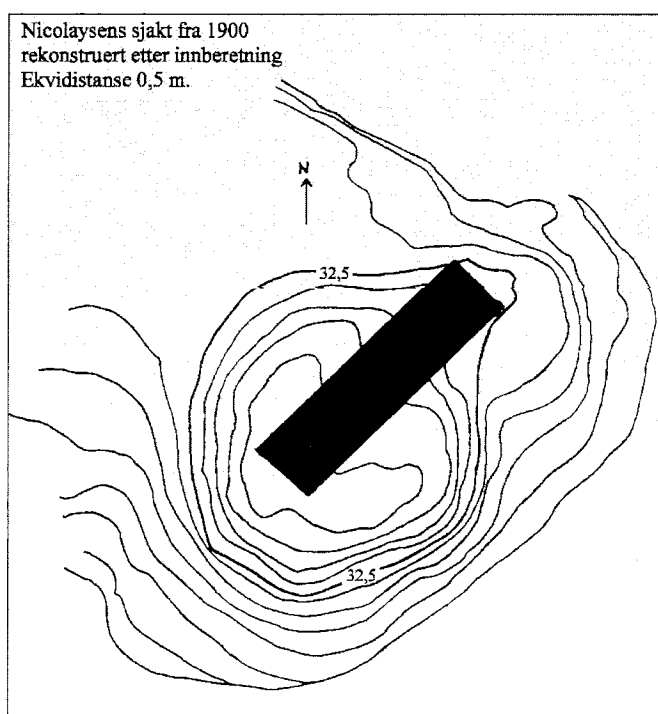


Fig. 2. Tegning basert på målene som Nicolaysen oppgir i sin innberetning for inngrep/utgraving av den sørøstre gravhaugen på Haugar. Tegning T. Gansum.

Den nordvestre haugen ligger 20-21 m fra den sørøstre og har følgende mål: 40 x 30,4 m. Det er imidlertid beskrevet at jordmasser i 1943 ble tip-pet utover haugen i nord, nordvestlig retning. Det har nok vært med på å gjøre haugsiden mot nord-vest noe brattere og lenger. Et estimert mål bør derfor trekke fra ca. 2 meter mot nord, og da vil haugen måle ca. 38 x 30 m. Haugen har en høyde på 3,4-4,0 m.

Det er denne nordvestre haugen på Haugar som hovedsakelig vil bli brukt som eksempel i denne artikkelen. Haugen ble skadet under andre verdenskrig ved at tyske soldater bygget skytterstilling i haugen. Arkeologen Torleif Sjøvold leverte en innberetning om skadene (Sjøvold 1943).

I 1994 ble en liten del av skytterstillingen tømt for masser og haugens profil og stratigrafi ble dokumentert (Gansum 1994b, 1995). Det ble ikke gjort gjenstandsfunn eller funn av bein ved det begrensede arkeologiske inngrepet, det ble heller ikke rapportert om funn da Sjøvold dokumenterte skadene i 1943. Det som ble funnet var et meget kraftig lag av rent trekull.

Under Nicolaysens utgravning av den sørøstre storhaugen i 1900 fant han mengder med trekull liggende over en kjernerøys. I kullaget ble det gjort funn av noen få hardt brente menneskebein (Nicolaysen 1901:79). I det ellers store inngrepet Nicolaysen foretok ble det ikke gjort gjenstandsfunn som kan settes i forbindelse med monumet (fig. 2). Ut i fra likhetene mellom den sørøstre haugen som Nicolaysen grov og den nordvestre haugen som ble undersøkt i 1994, er det rimelig å anta at den nordøstre haugen også representerer en kremasjonsbegravelse selv om det ikke ble funnet menneskebein under utgravingen.

Trekullaget i den nordvestre storhaugen på Haugar

Trekullaget varierer mellom 15 til 33 cm. tykkelse. Jevnt over var det 20 cm. tykt og besto av kompakt nesten rent trekull (fig. 3). Det var ikke aske i laget, men det fantes noe sand, grov grus og småstein i trekullaget. Noen av småsteinene har tydelig vært varmepåvirket, for de var porøse og skjørbrante, men det var også stein i trekullaget som ikke har spor etter varme. Endel av trekullet er ikke totalt forkullet, og en mørk brun trestruktur ble dokumentert. Lagene under brannlaget er ikke varmepåvirket! Direkte under brannlaget er det et lag av torver som har blitt lagt over en steinkonstruksjon (fig. 4-5). Ingen av disse lagene



Fig. 3. Nærbilde av kullaget. Foto T. Gansum.



Fig. 4. Torver lagt under kullaget men over steinkonstruksjonen. Merk hvordan disse torvene er lagt "opp-ned". Foto T. Gansum.

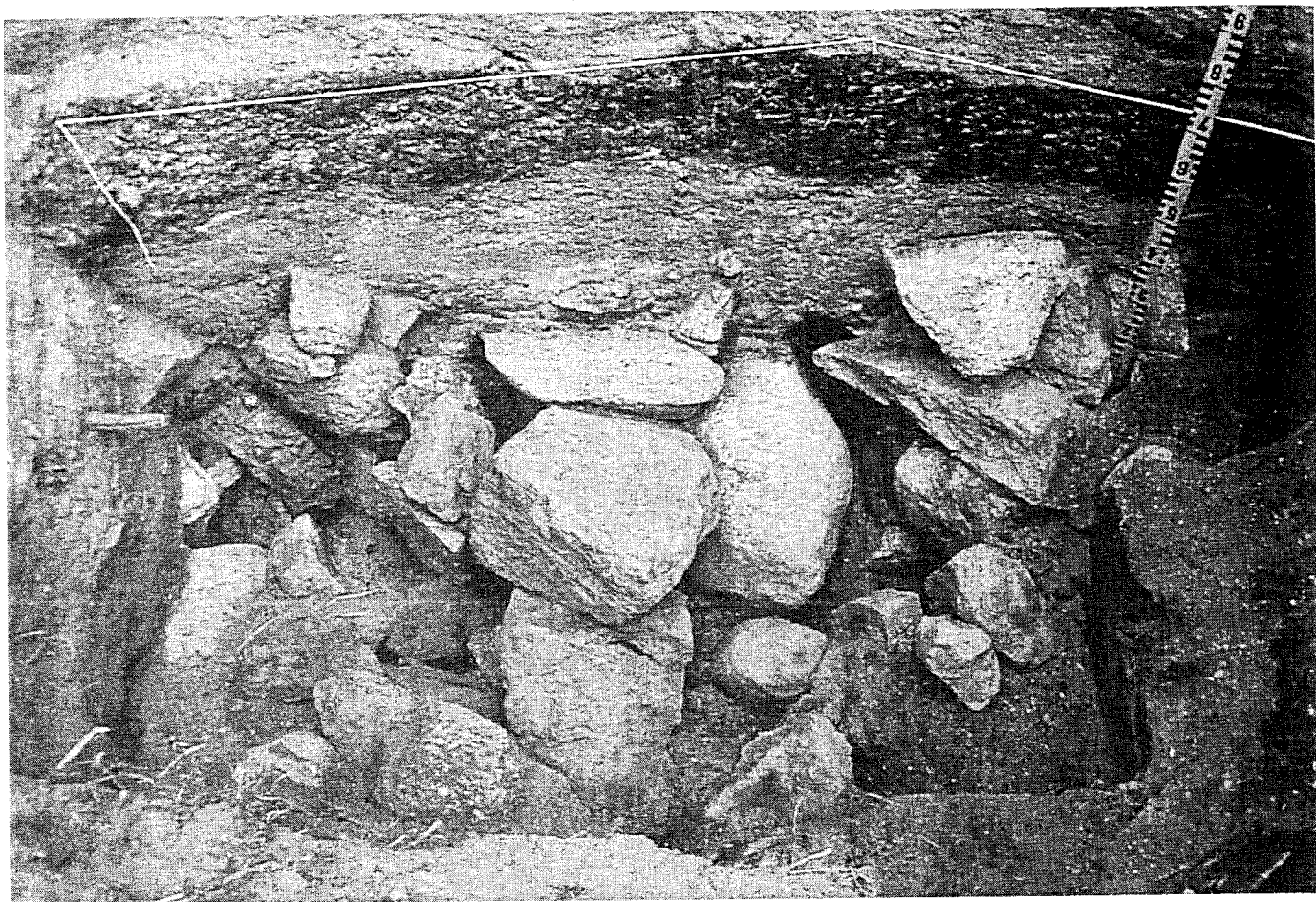


Fig. 5. Steinkonstruksjonen sett ovenfra. Foto T. Gansum.

viser tegn på varmepåvirkning. Da ville torvlage-
ne vært orange i fargen og røstet nesten som røstet
myrmalm. Det er derfor vanskelig å tro at tildan-
nelsen av kullet har funnet sted her hvor haugen er
reist.

Det er ikke noe ved kullaget som tyder på flere
faser. Laget er meget homogent så avsetningen av
kullet har skjedd i en prosess. Trekullbiter med litt
askeholdig sand festet til en av flatene finnes midt
i kullaget. Mangel på aske er også svært påfalle-
nde (Rygh 1877:164), og kan tyde på at kullet er
fraktet til stedet og at forbrenningen har foregått
tildekket og ved lav varme som i ei kullmile. *Tre-
kullet er med største sannsynlighet produsert i
kullmiler eller kullgroper.*

I 1997 foretok Aud Simonsen ved Arkeologisk
museum i Stavanger flere vedartsanalyser på prø-
ver fra Haugar. Trevirket består hovedsaklig av
tresortene eik og hassel. Det er noen få spor av
bjørk, og et par mulige innslag av rogn og ask.
Relativt lav varme vil harmonere med trekullets
beskaffenhet, men rime dårlig med Nicolaysens
beskrivelse av menneskebeina som var brent ved
svært høy varme.

I Sjøvolds innberetning står det at kullaget er

gjennomgående for hele haugen. Trekullaget dek-
ker altså nesten hele haugbunnen. Hvis tykkelsen
varierer mellom 15 og 30 cm. for storparten av
haugens sentrale del vil det tilsvare enormt med
trevirke. Utgravingen i 1994 var ikke i haugens
ytterkant (fig. 6). Derfor er estimeringen av stør-
relsen på kullaget gjort på bakgrunn av positive
funn av kull ved utgravingen. Hvis en regner med
at kullaget dekker en utbredelse som tilsvarer en
sirkulær flate med radius på 10 meter og at tykkel-
sen på kullaget er 15 cm de ytterste 5 meterne av
radiusen og 30 cm i de indre 5 meterne av radiu-
sen vil dette svare til en kullmengde på ca 59
kubikkmeter kull! Ved fullstendig forbrenning og
bruk av åpen ild vil dette utgjøre et skogsareal på
16-22 HA, noe som tilsvarer 4 fotballbaner
(utregnet av F. Kinstad, Jøtul A/S, se Gansum
1995:42). En etnoarkeologisk analyse fra Nepal
viste at å lage kull til jernsmelting ved lav varme
(kullmile) krevde mer trevirke (forhold 15:1)
fremfor høy varme (forhold 10:1) (Rijal 1998:81).
Et anslag over forbruket av trevirke vil da kunne
være 885 kompakte kubikkmeter trevirke. Det vil
ikke være langt unna 850 favner hugget ved, noe
som og bør indikere at det skal hugges en relativt

stor flate skog. Denne estimeringen er basert på at kullaget minimum har en diameter på 20 meter, og tatt i betraktning at haugens diameter er på 40 meter vil den samlede kullmengden og trevirket brukt i tildannelsen antakelig være langt større.

Trekullaget i storhaugen på Haugar er datert ved tre akseleratordateringer på henholdsvis to hasselnøttskall og en tynn kvist av bjørk. Dateringene er kalibrert etter Stuvier & Reimers 1987 og Stuvier & Kra 1986 (se Gansum 1997:35 for detaljer).

Lab. Ref.	Materiale	14C BP	Cal. AD 1. sigma
Tua-975	Brent nøttskall, hassel	1205±60	AD 710-740 AD 760-890
Tua-976	Brent nøttskall, hassel	1175±65	AD 770-960
Tua-1016	Brent kvist, bjerk	1140±70	AD 800-970

Beregnet middelerverdi av akseleratordateringene i fra Haugar dateres innenfor 800-tal-

let. Nærmere er det ikke mulig å komme med radiologisk datering. Ved å sette opp dateringene og sammenlikne dateringskurvene, viser det seg at sannsynligheten for at dateringene også skal kunne omfatte 900-tallet faktisk er liten (Gansum 1997:35).

For å sette kullmengden i relasjon til hva som behøves for å kremere et lik, er det nok med 2,4 kubikkmeter trevirke for å totalkremere et oksehode samt oksebein (Sigvallius 1994:27-28). Hinduistiske kremasjoner bruker sjelden mer enn 2 kubikkmeter med trevirke under kremasjoner (Østigård 1998:74). Blindheim viser til undersøkelser hvor det kreves 75 kg tørr granved (3 sekker), men det kan være tilstrekkelig med en vedmengde ned til 45 kg. for å kremere et lik (Blindheim 1981:80). Det er da snakk om helt trevirke. De fleste vet hvor lite kull det blir igjen av et sankthansbål, som ofte langt overstiger 75 kg granved. Dette forteller at kullmengden i laget på

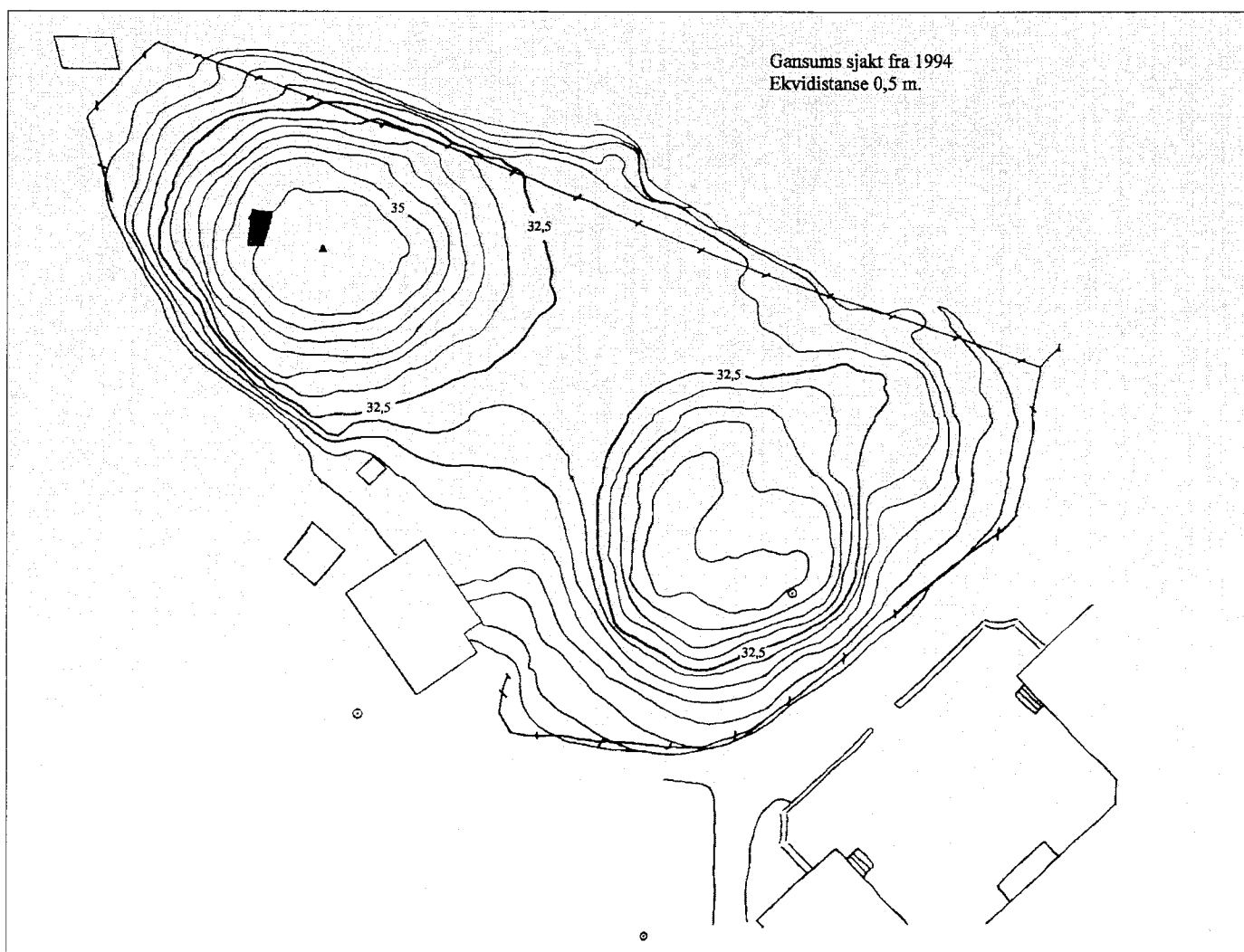


Fig. 6. Kart over Haugargravene, hvor sjakten fra 1994 er markert. Tyskerne gravde skytterstilling i haugen ved årskiftet 1942-43. Det arkeologiske inngrepet i 1994 tømte en strategisk del av skytterstillingen. Kartet er orientert med nord opp.

det undersøkte Haugarmonumentet har en helt annen funksjon og betydning utover eventuelt å ha vært et likbål. Faktisk har de symbolske aspektene av ild og kull dominert den rent praktiske transformasjonen av avdøde.

Konstruksjon av torv og jordmasser

Torv er naturlig nok et ofte benyttet bygningsmateriale i gravhauger, men torvene opptrer da ofte i striper. En haug som hovedsaklig består av sand må bli bundet sammen av torver hvis haugbyggeren ønsker en markert reisning i terrenget. En ren sandhaug vil ikke bli bratt og steil. Borregravene nr. 6 og 7 har en slik konstruksjon av sand med linser av torv som binder sanden. Oseberghaugen er derimot bygget hovedsaklig av torver. Det kjennes også til store gravminner på Vestlandet som har et stort innslag av torver bl.a. «Byrkjehaugen» på Bø i Voss (Ringstad 1987:90-92). I Sverige kan kort trekkes frem Ingjaldshögen, Ottarshögen m.fl. (Lindqvist 1936:28,48). Torver benyttes i eldre og yngre jernalder både i Norge og Sverige.

Etter at folk hadde flyttet de store kullmengdene oppå den torvsatte steinkonstruksjonen har de møysommelig lagt et leiredekk over selve kullaget før de har bygget haugen opp av torver og jordlinser. Ved et blikk på østprofilen ser vi at massene er svært sammensatt (fig.7). Det kan forklares på ulike måter. De kan ha hentet masser i nærområdene rundt kollen Haugar ligger på. Geologien i området varierer ganske mye, så det er ikke utenkelig. Likeledes kan det tenkes at mennesker fra et større område rundt Tønsberg-halvøya har fraktet dit jord i form av offer eller tributt og på det viset brakt mye forskjellige masser inn i haugkonstruksjonen. Hva som ikke kan bestrides er den planmessighet som ligger bak et slikt omfattende byggeri med så sammensatte masser. Sandlaget som overlager torvene tolker vi som opprinnelig i haugkonstruksjonen og det viser at tilgangen på sand ikke er en årsak til den voldsomme bruken av torver og jordlinser.

Monter eller monster arkeologi?

Visse arkeologiske praksiser er ofte vurdert å være mer "arkeologiske" enn andre. Arkeologi handler om gjenstander, og den materielle kultur.

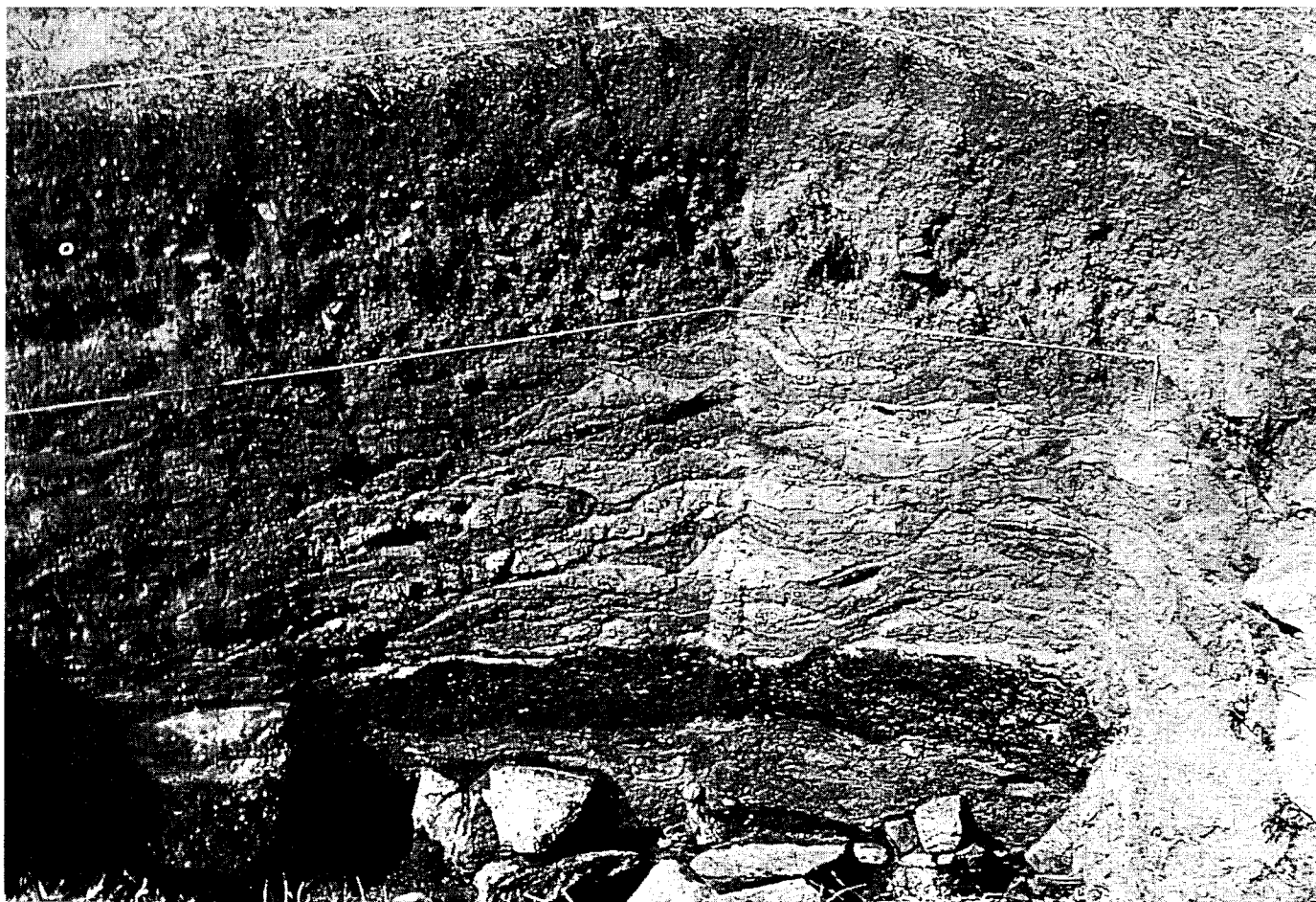


Fig. 7. Sammensatte masser i østprofilen av den nordvestre gravhaugen på Haugar. Foto T. Gansum.

Poenget her er ikke å definere hva en "ting" er, men å fokusere på at arkeologer er mest komfortable med "ting" når de er små og håndterlige. Helst bør arkeologiske "ting" kunne plasseres i montre i muséer, det er den ideelle størrelsen. Arkeologiens analysemetoder er hovedsakelig innrettet mot de små "ting", det er den mest "sikre" og konservative arkeologien som utøves.

En gravhaug er derimot et monster. Vi blir påvirket av det. Landskapsanalyse som metode går blant annet ut på å sette ord på hvordan disse "monstrene" strukturerer forhistoriens og vår oppfattelse av verden. Forskjellen mellom monumenter og gjenstander er at monumentene strukturerer vår oppfattelse av forhistorien før de er utgravd, mens gjenstander strukturerer vår forståelse etter at de er utgravd. Osebergskipet er et eksempel på et funn som strukturerer vår oppfattelse av vikingtiden. Selv etter at skipet var konserverert og stilt ut, lå levningene av de to kvinnene bortgjemt i ei pappeske. Denne skjebnen for en antatt dronning av Hårfagre-slekten var henne ikke verdig, selv et monter ville være smålig og nedverdiggende. Derfor ble Oseberghaugen gjenreist og beinrestene begravd i en aluminiumsbeholder i 1948. Mellom fire og fem tusen overvar denne symbolske begravelsen hvor kronprins Olav talte (Hagen 1997:210-211). Oseberghaugen ble gjenskapt til det monumentet som passet til de mytene folket ville tro på.

Landskapsanalyse som metode er vanligvis oppfattet som mer "subjektiv" enn andre analysemetoder i arkeologien. Gravminnene kontrollerer oss, vi kontrollerer ikke dem. Et sverd er derimot pasifisert der det ligger i et monter på et museum. To store monumenter ble konstruert. De har de vært en del av datidens samfunnsstruktur og de har strukturert de som oppførte monumentene, samt oppfatningene av dem etterpå? (Burström 1996).

Fra funn til ritualer

Vi vil kombinere ulike perspektiver og fremsette forskjellige tolkninger som må sees på som komplementære fremfor alternative. Flere alternative svar gir et mer presist svar på forhistorien enn kun ett. Et døderitualet oppfyller mange funksjoner og behov. Et ritualet generelt og et døderitual spesielt er religiøse handlinger utført over tid. Ved å dele opp f.eks en gravhaug i ulike ritualer utført i en kronologisk tidssekvens, får man et bedre inntrykk og forståelse av hva som har skjedd (Gansum & Risan 1999, *Vestfoldminne*). Ved å se på et ritualet som en religiøs og sosial praksis gir det

også et inntak til en forståelse av kosmologien som styrer handlingene. Eller for å belyse problemet i fra en annen vinkel: ved å dekonstruere et gravminne til ulike handlingssekvenser, gir det en bedre mulighet til å forstå religion og kosmologi fremfor en analyse av den komplekse helheten når ritualet er ferdig.

En gravhaug analysert som et ritual gir dermed ulike svar: (1) En gravhaug og de ritualene som blir utført ved oppførelsen, kan være selve samfunnets gravgave til den avdøde. Gravgaver kan være personlig relatert til avdødes liv, mens gravminnet er den kollektive gaven. (2) Ritualene tar tid å utføre. Inkorporasjon og eksklusjon i deltakelse av utførelsen er strukturerende i samfunnet. Den rituelle mobiliseringen eller aktiviseringen kan avspeile samfunnsforhold, konflikter og spenningsforhold. Nettopp ved en stor rituell deltakelse og mobilisering blir ulike maktinstitusjoner i samfunnet synliggjort. Noen har plikt til å delta i ritualene, mens andre ikke har lov. (3) Religiøse og kosmologiske ideer relatert til avdøde og samfunnet kan bli belyst gjennom en dekonstruksjon av et monument til en handlingsrekke av ritualer. Utførelsen av ritualene er innenfor den allmene religiøse forståelseshorisonten som eksisterer i samtiden. (4) Monumentets endelige plassering og lokalisering i landskapet har en strukturerende funksjon i samtiden såvel som i ettertiden. Dermed kan ulike maktpolitiske aspekter bli uttrykt ved gravhaugens romlige plassering. Nettopp på grunn av plasseringen er slike steder egnet for mytedannelser i ettertiden. Mytene bekrefter dermed kontrollen monumentene har over oss.

Når er det lov å fremvise status i begravelser?

Lewis Binford (1971) hevdet at kompleksiteten i gravskikk tilsvarende kompleksiteten i sosial organisasjon og samfunnsforhold. Parker Pearson (1982) viste i en studie fra det moderne Cambridge at selv i et sterkt differensiert samfunn kan gravskikken være egalitær. Fattige og rike er antatt å bli begravd likt.

Problemet er at tidsaspektet og tidsdybden i ritualene er underkommunisert. Selve deponeeringen av avdøde er bare en liten del av døderitualene, men det er denne lille delen arkeologer har konsentrert seg om. Både Binford og Parker Pearson har delvis rett i sine slutninger. Problemet med Binfords tilnærming var at sosial status nødvendigvis måtte bli avspeilet i gravgodset og monu-

mentet. Det er derfor mer korrekt å si at i alle fall den minoriteten som er begravd med rikt gravgods store monumenter, har hatt høy sosial status og samfunnsmessig betydning. Dette utelukker ikke at andre kan ha hatt tilsvarende eller høyere sosial status og betydning i det samtidige samfunnet, men i visse situasjoner har det ikke vært nødvendig å manifestere det visuelt og rituelt.

Hovedpoenget er at det til visse tider er lov å uttrykke sosiale likheter og ulikheter gjennom ritualene. Et døderituale er mer enn bare deponeringen av et lik. Innen arkeologien har det vært forsket på statusfremvisning i deponeringsøyeblikket, men det er kun en av mange muligheter. Derfor fokuserer vi på en *gravskikk*-analyse fremfor en *gravgods*-analyse.

Hvis vi tar utgangspunkt i dagens samfunn, er det store sosiale ulikheter som utspilles rituelt sett, men det gir ingen materielle og fysiske etterlevninger i selve deponeringen av liket. Begravelserituale starter om morgenen da den rike sønnen tar på seg den svarte skreddersydde dressen og setter seg i Jaguaren på vei til kirken. Kisten, cognacen og middagen på et kostbart hotell etterpå, står ofte i kontrast til hva den vanlige mannen i gaten har råd til. Den svarte bryllupsdressen eller den nyinnkjøpte dressen fra Fretex blir tatt frem, fremkomstmiddelet er bussen eller den gamle Opel'en, og minnehøytiden avsluttes med noen ord og snitter på grendehuset. De sosiale distinksjonene innad i ritualene er store, men det er kun lov å visualisere disse skillene, ikke manifestere dem fysisk bortsett fra ved ulike kister og gravsteiner. Alle skal i utgangspunktet bli begravd likt, men for deltakerne i ritualet er de sosiale distinksjonene klare og tydelige. Ved å poengtere tidsdybden og lengden i ritualene, får man frem disse ulikhetene. Forholdet mellom visualisering og manifestering av sosiale ulikheter er avhenging av sosial praksis. Selv ved kristne begravelser i Norge fra forrige århundret har ikke alle vært like i døden. Monumentale obelisker og gravstøtter avgrenset fra almuens begravelser viser til avdødes fordums storhet og sosiale posisjon (Sty-legar 1993).

Ritualer og teknologier

Christopher Hawke (1954) presenterte et forslag til rangstige eller "trappetrinn" i arkeologiske tolkninger. Dette hierarkiet bygde på prinsippet om at visse aspekter av menneskelig samhandling og aktiviteter er enklere å tolke arkeologisk enn andre. Den enkleste kategorien er teknologi, der-

etter kommer økonomi, sosial og politisk organisasjon, og til slutt ideologi og religion som de vanskeligste kategoriene å tolke. Dermed vil det være vanskelig å tolke ideologi hvis man ikke først har gått igjennom de andre "trappetrinnene". I et slik perspektiv er det vanskelig å tolke ritualenes rolle og betydning.

Pierre Lemmonier har fokusert på den sosiale representasjonen ved teknologi (Lemmonier 1989:156). En teknologisk aktivitet inneholder alltid en kombinasjon av fire elementer: (1) Et romlig og fysisk element som en handling er rettet mot. (2) Objekter, "redskaper" eller "arbeidsutstyr", som også inkluderer den menneskelige kroppen. (3) Utførelser og bevegelser organisert i operasjonelle sekvenser. (4) En spesiell kunnskap, bevisst eller ubevisst, uttrykt eller ikke uttrykt.

Et rituale vil også bestå av disse ulike mediene eller sosiale representasjonene. Et rituale har alltid teknologiske aspekter i seg, og antakelig har de fleste teknologiske prosesser rituelle aspekter i seg. Analysert med gravhaugen Haugar som utgangspunkt, er det mulig med Lemmonier's inndeling å skissere en kombinasjon av fire elementer i dette gravritualet.

- (1) Handlingen er rettet mot oppførelsen av et gravmonument. Dette er en teknologisk avansert konstruksjon hvor stedet haugen er oppført på og materialet den er oppbygd av, har vært av største betydning.
- (2) Mange redskaper og objekter har vært brukt i forberedelsene til selve haugbyggingen. Dette har vært en tidkrevende og møysommelig prosess som har involvert et stort antall mennesker. Under selve oppføringen av monumentet har antakelig menneskene som aktive deltakere vært den viktigste faktoren, og de visualiserte forskjellene dem i mellom.
- (3) Ofte blir det "rituelle" i ritualer fremhevet som utførelser og bevegelser organisert i operasjonelle sekvenser. Misforstått er det også oppfattet som alt "det unødvendige" eller staf-fasjen i en teknologisk prosess hvor man "bare skal få det gjort". Etnoarkeologiske studier har derimot vist at det "rent" teknologiske i en prosess kan være umulig å gjennomføre uten ritualer (e.g. Barndon 1992, Anfinset 1996, Rijal 1998). Teknologi og ritualer er uatskillelige.
- (4) Den spesielle kunnskapen, bevisst eller ubevisst, uttrykt eller ikke uttrykt, er også det som vanligvis blir oppfattet som rituelt eller religiøst. Problemet med religiøse tilnærminger innen arkeologien, f.eks fremhevet av Hawke,

er at fokus kun er på det "skikkelig" religiøse, d.v.s ideologiske, kosmologiske eller eskatologiske forestillinger. Dette er selvfølgelig en naturlig og viktig del av religion og ritualer. Likevel er dette synet preget av vårt samtidssyn på kristendommen, fordi religion og ritualer inneholder mye mer. Etnografiske studier fremhever ofte de pragmatiske aspektene med religion. For et religiøst menneske er ei religiøs handling rasjonell og praktisk, det pragmatiske og det funksjonelle er umulig å skille ut i forhold til det kosmologiske (Parry 1994:70). Totaliteten av hellige symboler vevd sammen i en ordnet helhet utgjør et religiøst system, og dermed forpakter og formidler dette systemet fundamentale restriksjoner og levemåter for de menneskene som er en del av dette systemet (Geertz 1973:129).

Ritualenes rolle

Ritualer er mål i seg selv, legitimert ved deltakelse og utførelsen av dem, handlinger som blir gjort fordi de er "det rette å gjøre", men også fordi det er umulig ikke å gjøre det. Strengt tatt trenger man ikke vite hvorfor man gjør det eller for hvem. Et ritual trenger ikke ha, i ytterste konsekvens, verken mening eller funksjon *utenom* den funksjonen og betydningen som ligger nettopp i selve eksistensen og fremførelsen av riten. Selve meningen ligger i utførelsen av handlingene (Bourdieu 1995:44).

Et rituale kan oppfattes på forskjellige måter. (1) Handlinger eller aktiviteter som uttrykker konseptuelle orienteringer og verdier inspirert eller frembrakt av tro, symboler og myter. Ritualer er dermed regelbundete, sedvanemessige og nødvendige handlinger. (2) Mekanismer for å integrere handling og tro, siden tro kan eksistere uten ritualer men ikke motsatt. (3) Bekreftelse av en felles offentlig enhet i kontrast til det dagligdagse samfunnet. Ritualene er da skapende "anti-strukturer" (Bell 1992:19-21).

Et gravrituale er mer enn en situasjon hvor samfunnets sosiale ulikheter kan bli utspilt og fremvist. I et gravrituale er det ulike mennesker og sfærer som deltar. Det er et samspill mellom den døde, de levende og en åndelig eller metafysisk verden (Arriaza 1995:26). Deltakerne i rituallet (de levende) kan videre bli inndelt i to grupper, primærsørgende (familie, slektninger, nære venner osv.) og de andre. Dette skillet gjelder med hensyn til rituell deltakelse og forpliktelser (Kas 1989:125).

Hvor dette skillet har vært ved Haugarmarkeringen, er vanskelig å si. Hovedpoenget er at det ser ut som om et stort antall mennesker har deltatt rituell, flere enn kun den nærmeste familien eller om det var noen primærsørgende. Antakelig har vi en religiøs organisasjon, som på en eller annen måte også avspeiler den sosiale organisasjonen. Hvem som har deltatt, vil vise tilknytninger og identifikasjon i forhold til personer og grupper.

Fra et rituell synspunkt, kan dette perspektivet føres videre. Gananath Obeyesekere skiller mellom personlige og kulturelle eller offentlige symboler (Obeyesekere 1990:22). Et symbol er den minste enheten i et rituale som inneholder de karakteristiske egenskapene til rituell adferd og utførelse (Turner 1991:19). Dermed kan man skille mellom personlige/private og offentlige/kulturelle aspekter ved ritualer. Et gravrituale er både et personlig og offentlig rituale, hvor den personlige delen er relatert til gruppen av primærsørgende som utfører døderitualet. Den offentlige dimensjonen er gruppen av andre deltakere som viser respekt eller er sosialt forpliktet til å delta i rituallet (Østigård 1998:103).

Ved Haugarmarkeringen har den personlige dimensjonen ved gravritualet blitt nedtonet til fordel for en manifestering av haugbyggingen som et offentlig rituale. Det har ikke vært lov å manifestere personlig status. Dette utelukker ikke at ulike sosiale distinksjoner har blitt visualisert under selve haugbyggingen, snarere tvert om. Nettopp ved å skille mellom den private eller personlige delen og den kulturelle eller offentlige delen av rituallet, blir søkelyset rettet mot de sosiale og religiøse aspektene ved gravleggingen og haugbyggingen i stedet for et økonomisk fokus.

Ut i fra en økonomisk tankegang vil f.eks antall arbeidstimer investert eller nedlagt i haugbyggingen avspeile avdødes sosiale status. (e.g. Ringstad 1987, 1992). Det er mange problemer med denne tilnærmingen, men her skal vi bare fokusere på et par av dem. Utførelsen av ritualene er langt mer intensive og elaborerte enn manifestasjonen av dem fysisk, eller sagt på en annen måte, hvis målet utelukkende var å bygge en stor haug rent funksjonelt, ville Haugar-graven med den samme nedlagte arbeidsmengden vært adskillig større enn slik den faktisk ble konstruert. Store deler av arbeidsinnsatsen i konstrueringen av graven har ikke vært synlig for ettertiden. Det viktigste var å gjøre det. Haugeene er store nok, og derfor blir størrelsen på haugene på Haugar mindre viktig enn selve plasseringen av dem i landskapsrommet.

Haugar i et rituelt perspektiv

Kremasjonsbålet har ikke stått der haugen er reist, og kullaget er ikke rester etter kremasjonsbålet. Kullet har blitt fraktet til gravhaugen. Robert Hertz har studert og poengtert viktigheten av mellomfasen i kremasjonsbegravelser (Hertz 1960[1907]). Kremasjon er vanligvis verken det siste ritualet i en begravelse eller nok i seg selv. Asken og beinrester blir sjelden liggende igjen på stedet; etter en mellomliggende periode blir et avsluttende eller endelig rituale eller en sekundær begravelse utført (ibid:42-43). Dermed kan man skille ut tre faser i en kremasjon (Østigård 1998:120, 1999):

- 1) stedet hvor den avdøde blir brent eller kremert.
- 2) en mellomfase i tid og rom. Dette intervallet øker mulighetene for å utføre ritualer som fornyer, reorganiserer og relegitimerer relasjoner både innad blant de levende samt mellom de etterlevende og avdøde. I løpet av denne perioden kan beinrestene bli rensset, eventuelt forbli urensset, lagt i ei urne og transportert over store avstander.
- 3) stedet hvor asken og beina er deponert eller begravd. Dette stedet kan være den samme gravplassen hvor avdøde ble kremert, hvis det er en sammensmelting av mellomfasen i tid og rom, men vanligvis må den avdøde fraktes i ei urne til det siste og endelige hvilestedet.

I den nordvestre haugen er det ikke funnet rester av menneskebein. Dette skyldes sannsynligvis at det kun har blitt utført en mindre undersøkelse. Ut i fra likhetene mellom haugene kan man forvente en tilsvarende rituell situasjon i den nordvestre haugen som i den sørøstre. Haugargravene representerer derfor en enda mer kompleks situasjon enn ved vanlige kremasjoner. Uavhengig av hvor avdøde har dødd og hvor vedkommende har blitt kremert, har det vært fokuset på symbolske likbrenningsplasser utenfor graven. Døderitualene har vært desentraliserte.

Likbrenningsplass utenfor graven er et typisk fenomen gjennom hele jernalder i Skandinavia (f.eks. Rygh 1877:166,168, Petré 1984:43, Næss 1996:91, Kaliff 1992:130-131, 1997:86, Carlsson et al 1996:23, Hauptman Wahlgren 1995:25-29). Sigvallius hevder at det vanligste er at kull og bein er sekundært deponert etter likbrannen (Sigvallius 1994:28). De brente beina kan enten bli samlet sammen eller spredd i bålrestene, men relativt ofte mangler storparten av beinmaterialet selv om noe av det er deponert i en urne (ibid:28-

29). Hva som har skjedd med disse beinrestene vet vi ikke, men knusing og oppmaling er muligheter både Kaliff og Sigvallius er åpne for (Sigvallius 1994:28-29, Kaliff 1992:120-121, 1997:87). Blindheim har også behandlet forholdet mellom kremasjonssted og gravsted. Hun støtter for Kaupangs del Nicolaysens påstand om at kremasjonsstedet er det samme som gravstedet, men i endel graver kan ikke dette være tilfelle (Blindheim 1981:77).

Hvor kremasjonsbålet på Haugar har stått, blir et åpent spørsmål. Basert på beinrestene fra den sørøstre gravhaugen har kremeringen foregått ved høy temperatur, men forbrenningsgraden på trerestene samt størrelsen på kullbitene indikerer at tilvirkningen av kullet har foregått i kontrollerte former ved lav temperatur (Bloch-Nakkerud 1987:67, forsøk ved Gansum & Magnussen i AmS-Årbok 1997:49-50). Kremeringen av avdøde og tildanningen av kull har i dette tilfellet vært to separate og uavhengige rituelle prosesser. Trekullet er sannsynligvis blitt fremskaffet ved burning i mange kullgroper eller miler. Det spesielle med denne begravelsen i forhold til vanlige kremasjonsbegravelser, er den rolle trekullet spiller. Normalt er det de brente beina, eventuelt sammen med noe av bålørja, som blir transportert i en urne i mellomfasen i tid og rom. I denne begravelsen har derimot kullet og torvene som objekter vært det viktigste.

Store gravhauger gir ikke alltid funn. Dette er ofte forklart med at tomme hauger er kenotafer, dvs. en minneshaug over falne som døde i fremmede strøk. Hovedproblemet med denne tolkningsrammen er at den baseres på hva som mangler i haugen og ikke hva som faktisk er der (Gansum 1996:7). Å reise haug måtte ikke nødvendigvis innbefatte gravlegging (Gulatingsloven kristendomsbolk, kap. 29, op.cit. Robberstad 1937).

Med utgangspunkt i gravkonstruksjonen, kan man tenke seg et rituelt hendelsesforløp. I en gitt politisk situasjon dør en person som enten har hatt stor betydning i samtiden, eller dødsfallet får stor betydning for samfunnet. Mangelen på gravgods (slik som data står i dag) kan indikere at dødsfallet har fremkalt ei politisk mobilisering. Dette støtter opp om at dødsfallet får stor betydning for samfunnet fremfor at vedkommende hadde stor betydning i samfunnet mens han/hun levde. Det blir holdt en kollektiv begravelse for den avdøde. Det er ikke den avdøde personen i seg selv og hans/hennes status som blir manifestert i gravritualet, men samfunnets oppfatning av betydningen av når, hvor og hvordan vedkommende døde. Eller sagt på en annen måte; *avdødes viktigste*

sosiale posisjon eller status kan vedkommende ha fått etter sin død. Deltakelse i denne begravelsen har hatt en samlende og identifiserende funksjon for medlemmene innad i samfunnet.

Problemet blir da hvem som deltok i dette rituallet. Kulllaget vil være den faktoren som gjør det mulig for oss å nærme oss problemet. Man kan tenke seg ulike enheter som har foretatt "symbolske" kremasjoner hvorpå de etterpå har fraktet kullet til den torvsatte steinkonstruksjonen. Hvis disse enhetene representerer hushold, vil faktisk døderitualene ha blitt desentralisert og utført på familienivå. Dette kan forklare viktigheten av deltagelse i en slik rituell mobilisering. Gravritualet er en inkorporerende handling.

Etter at de ulike sosiale enhetene har flyttet de store kullagene til gravhaugen, vil det store kullaget fremstå som en stor, sort, kultisk plattform. Et slikt område til ritualer vil være egnet til å uttrykke tabuforestillinger samt sosiale distinksjoner og ulike menneskers rett til å utføre forskjellige ritualer. I følge Nicolyasen var de få menneskebeina han fant i den sørøstre gravhaugen i 1900 meget forbrente. Dette kan forklares på to måter. (a) Selve kremasjonen av avdøde fant sted i en liten målestokk nettopp på denne enorme plattformen av kull som en rituell setting. (b) Avdøde har blitt kremert et annet sted og i alle fall deler av restene ble fraktet til det endelige hvilestedet.

Kullaget er overlagret av et leirdekke etter at den avdøde hadde blitt kremert. Deretter ble haugen bygd opp av torver og jordlinser. Igjen blir inntrykket av viktigheten ved rituell deltagelse forsterket. Torvene er fraktet fra forskjellige steder og møysommelig lagt ned. Dette kan ha en parallell til desentraliseringen av de "symbolske" kremasjonene og nedleggelse av kull. Ulike personer eller sosiale enheter (f.eks. hushold) har fraktet de enkelte torvene og lagt dem ned som en del av gravritualet, offer eller tribut. Det var ikke nok å bygge en storhaug, det skulle gjøres på riktig måte av de rette menneskene.

Det faktum at det er to hauger som tilsynelatende er identiske i oppbygning, forsterker tolkningen om ei rituell mobilisering, antakelig på politisk grunnlag. Det var ikke nok å gjøre det en gang, det måtte gjøres to ganger! Med en hermeneutisk terminologi, den symbolske helheten og viktigheten av den er større enn summen av de to monumentene tilsammen. De avdøde har vært et middel, ikke et mål i seg selv. Målet var de kollektive oppføringene av gravene. Ved å dekonstruere en konstruksjon og derigjennom fokusere på tidsaspektet og hvem som kan ha utført og deltatt i ritualene, får man et bedre inntrykk av det

monumentale i monumentet. Oppføringen av gravhaugene har vært en lang og normstyrt rituell aktivitet.

Ulike typer trekull

Tacitus omtaler germanernes gravrituale i Germania kapittel 27 på en måte som bør interessere i denne sammenheng, for det var ikke likegyldig hvilke tresorter som ble benyttet:

"Begravelsene foregår uten noen utfoldelse av prakt; det eneste man er omhyggelig med, er at det nyttes bestemte tresorter under brenningen av deres fremstående menn. De hoper hverken tepper eller velluktende saker på vedstabelen; derimot får den døde alltid sine våpen med seg, og stundom blir også hesten føyet til. Gravstedet består av en haug med gresstorv; germanerne kaster vrak på en slik hedersbevisning som gravmonument, som krever et både vanskelig og anstrengende arbeide. Slike betrakter de bare som en tyngsel som hviler på den døde" (Width 1968:80).

Det er ikke mange som har reist spørsmål om hvilke tresorter som er beyttet ved kremasjoner, men Mogens B. Henriksen har tatt opp emnet: "Trekul fra ligbål og brandgrave er kun sjældent analyseret – hvis det overhodet er hjembragt. Ud fra enkelte fynske grave fra yngre bronzealder og romertid er der foretaget vedanalyser" (Sehested 1884:49,69ff). "Disse viser noenlunde samme træk, som analyser fra den tidligere nævnte Lusehøjgrav, nemlig at eg og ask er dominerende, men adskillige løvtræsarter findes repræsenteret" (Thrane 1984:78). Ved Stolbro Næs på Als er undersøgt et brandlag under en høj fra vikingetid. Dette indeholdt ask, bøg, hassel, el, æble/røn/tjørn samt løn. Tilstedeværelse af de 6 træarter tyder på, at man har anvendt, hvad der var repræsenteret i den lokale vegetation (C. Malmros pers. medd., Wulf Andersen 1988). Også tyske undersøgelser tyder på, at det forhenværende ved har været anvendt – igjen er eg og ask fremtrædende (Kühl 1966:91; Wahl 1982:40)" (Henriksen 1991:53-54, litteratur i sitatet finnes der).

Det er ikke noen lett oppgave å finne fram i den arkeologiske litteraturen om hvilke trær som ble benyttet ved kremasjon eller kulldeponering, da arkeologer sjelden har vært opptatt av slike problemstillinger. Ofte er trekull ikke definert i art, men utelukkende omtalt i forbindelse med 14-C dateringer (Äijä 1993, Äijä & Åhman 1997, Olausson 1994, Ekman 1996). De vedartsbestemmelsene som foreligger for flere gravfelt fra Sverige tar i første hånd sikte på å vedartsbestemme

trefragmenter til kistebegravelser eller artsbestemme takbærende stolper i huskonstruksjoner (f.eks. T. Eriksson 1995:184, Olsson 1996:125).

Et hederlig unntak fra manglende vedartsbestemmelser er publiseringen av gravene ved Lida säteri i Södermanland (Asp & Skär 1996). I tabell over C-14 prøvene redegjøres det for tresorter og funnkontekst (Asp & Skär 1996:129), samt et eget vedlegg for vedartsbestemmelser (Bartholin i Asp & Skär 1996: 135-137). Resultatene for vedartsanalysene på dette gravfeltet er informativt, i det et relativt stort antall tresorter er dokumentert. Alm, eik, furu, bjørk, osp/poppel, lønn, bøk, hegg/såpe, selje/pil. I en av gravene ble det i tillegg til forkullede såkorn og hasselnøtt, påvist furu, osp/poppel, bjørk og eik, og alle tresortene untatt eik var representert med ved fra trestammer (Asp & Skär 1996:135). Slik informasjon bør benyttes. Det knytter seg tradisjoner til trær, og i kosmologier inngår forestillinger om treslag. Hvilke tresorter finnes i ulike kombinasjoner? Er det sammenheng mellom funninventar eller funnfrekvens i graven, og antall sorter tre som ble benyttet under kremasjonen, eventuelt som ble deponert som rene kullag i ettertid? Hovedinntrykket er at eik og furu ofte forekommer i gravene.

I 1997 foretok Aud Simonsen ved Arkeologisk museum i Stavanger flere vedartsanalyser på prøver fra Haugar. Tresortene eik og hassel forekommer hyppigst. Det er også spor av bjørk, og et par mulige innslag av rogn og ask. Er antall tresorter indikasjon som kan vise til en desentralisert produksjon? Eller er tresortenes sammensetning betinget av forestillinger knyttet til person eller det rituelle formålet? Trekull dannet av eik kan ved brenning oppnå høye temperaturer og blir på grunn av det regnet som noe av det beste å smi med. Eik brenner ved høy temperatur og er kanskje av denne funksjonelle grunn også velegnet til kremasjon. Forestillinger rundt hasselkjepper og begravelser er kjent fra tidlig middelalder, men har nok sammenheng med et eldre symbolinnhold som ble tilskrevet hassel (Mårtensson 1963:48-53, Arbo Høeg 1980 i KLN, Brendalsmo 1990:36).

Hinduistiske kremasjoner skal fortrinnsvis bli utført ved bruk av spesielle tresorter, gjerne parfymerte trevirker. Ulike typer tresorter innehar forskjellige kvaliteter som er viktig i transformasjonprosessen. Kvaliteten på treet påvirker og blir overført til den avdøde (Østigård 1998). Etnografisk er trekullets betydning i kremasjonsritualer lite belyst. Innad i hinduistiske trosforestillinger varierer oppfatningene i fra gravplass til grav-

plass. Generelt er det knyttet forestillinger om urenheter og derigjennom distinksjoner med hensyn til hvem som kan utføre døderitualene og røre ved asken. Urenhet er knyttet opp mot det farlige (Douglas 1966, 1975). Kontakt med aske fra likbål kan føre til alt fra generell urenheter og ondskap til, ifølge folketroen, øyeblikkelig død for vedkomne som har vært i kontakt med bålmørja hvis de er sykelige og svake.

Det kultiske kullet - noen strukturelle tolkninger

Trekullet kan inngå i flere assosiative sammenhenger. Det kan være kontrasten mellom ild og mørke. Denne kontrasten kan være tilsiktet, idet ilden og det mørke kullet kan inngå i forestillingene angående reisen til dødsriket i den norrøne kosmologien (Opedal 1998:85,89, Gansum 1999).

Opedal skriver om Storhaug på Karmøy, at "et noe underlig trekk som ble lite påaktet av de eldre arkeologene, er de store mengdene kull etter ild som ble funnet i Storhaug. Det var jo ingen branngrav der hele graven ble brent. Lorange antydde at kullaget ble plassert der for å gjøre bevaringsforholdene i haugen best mulig. Slike store kullag blir i sjeldne tilfeller funnet i store graver uten at en klart kan se hva slags funksjon de har hatt. De eldste beskrivelsene av Storhaug viser at store kullag lå langt nede, kanskje helt i bunnen av graven. Det er altså ikke en helt overbevisende forklaring at kullet var lagt der for å bedre bevaringsforholdene. Mer rimelig er det at ilden i en eller annen form var en del av selve begravelsesritualet" (Opedal 1998:43-44).

Opedal diskuterer hva kullet kan representere ved å trekke paralleller mellom gjenstandene i Storhaugfunnet og eddadiktet Skirnesmål: "Mange av gjenstandene som gjorde at Skirne nådde fram til jotnene og lyktes i oppdraget sitt, finner vi også i Storhaug: hesten og rytterutstyret, gullarmringen, sverdet, ilden og det mørke kullet. På grunn av disse likhetene kan vi velge å tolke enkelte av gjenstandene fra Storhaug som mytologiske elementer i en dramatisering av en myte, kanskje en myte som forteller om en reise til dødsriket eller til gudenes eller jotnenes verden. Ritualen som ble utført på Gunnarshaug der Storhaug lå, kan dermed oppfattes som et svært konkret og materielt uttrykk for en historiefortelling, en myte, som vi trygt kan regne med var godt kjent blant dem som så dette dramaet" (Opedal 1998:85-86).

Jernsmelting og produksjon er rituelle aktiviteter hvor det skapende og ulike fertilitetsaspekter er inkorporert og manifestert (e.g. Barndon 1992, Anfinset 1996, Rijal 1998). Nettopp slike konsepter er integrert i døderitualene. Med utgangspunkt i funn av jernslag i vikingtidsgraver har Mats Burström fremhevet de strukturelle likhetene mellom slag og graver: (1) begge er knyttet til en prosess som inkluderer en overgang fra et stadium til et annet, (2) begge representerer en død tilstand, et sluttprodukt, (3) begge relateres til varme transformasjonsprosesser, (4) både slagghauger og gravhauger er rituelle vitnesbyrd, og (5) begge haugkategoriene kan iattas i landskapet lenge etter at ritualene er fullendte (Burström 1990:269).

Kremasjon er transformasjon. Transformasjon er både endring og skapelse. Kremasjon er dermed et symbol på en skapende kraft. Potensialet for endring og skapelse ligger først og fremst i trevirket og dernest i kullet. Kull og aske har diametralt motsatte egenskaper. Kullet har en immanent og livgivende kraft, det inneholder positiv energi, det er et medium til videre skapelse og transformasjon, endringene er ikke fullendte. Aske derimot er dødt og er et restprodukt etter at transformasjonen er fullført. Når kullet er blitt aske er det skapende potensialet borte.

Kull tildannet ved høy temperatur har generelt mindre energi-eller transformasjons potensiale enn kull tildannet ved lav temperatur eller i kullgroper/miler (Rijal 1998:41, 81). Dette skillet er representert i Haugar-gravene ved at kullet er produsert ved lav varme. Trekullet har potensiale både for varme og dergjennom for jernframstilling. Jernet var avgjørende for samfunnsorganiseringen. Uten sverd, ingen makt. Visse gjenstander var tillagt stor symbolverdi, og flere sverd hadde egennavn og var langt mer enn bare våpen. Det er i trekullet potensialet for transformasjonen ligger, fra malmutvinning til ferdig gjenstand i jern. Gjennom denne transformasjonen oppnår gjenstanden en sosial verdi, og smedens arbeid ble forbundet med forvandlingen. Haugar-gravhaugene har fra et makro-rituelt synspunkt flere likhetstrekk med kullgroper eller kullmiler enn de har med gravhauger for begravelser. *En dristig tolkning kan være å betrakte kullet i Haugarmonumentene som et transformasjonspotensiale for hele samfunnsstrukturen, som en strukturell parallell til transformasjon av malm til våpen.*

Lars Erik Narmo har fremhevet sammenhengen mellom kult og kokegroper. Begrepet "seyðir" i norrøne kilder tilsvarer begrepet kokegrop. Dermed må kokegroper sees i lys av bloting

og offerritualer. I Gutersagaen nedskreven før 1285 nevnes "kokekamerater" som en rituell institusjon for de som utførte blotet (Narmo 1996:92). Aspektet med koking og kokegroper er ofte fremtredende i kremasjonsbegravelser fordi kremasjon som medium innbærer både koking og brenning av lik (Østigård *in press.*).

Kullgroper er ikke et mål i seg selv, de er kun et middel til videre transformasjon og skapelse. Teknologisk har oppbyggingen av gravhaugene fellestrekk med ei kullmile. Kullet ligger over steinene (oksygeninntak) og er dekket av torv (oksygenreducerende) som ved kullproduksjon. Torven har også en annen symbolverdi. Hvis det er myrmalm som er utgangspunktet for jernsmeltingen, vil oppbyggingen av hauger med torv nettopp forsterke betydningen av de transformativ elementene hvor jernet er maktens middel. Betydningen av kullet med parallell til kullmile, er representert i konstruksjonen av den nordvestre gravhaugen. Over steinpakningen ligger et lag med torv. Dette torvlaget er snudd opp-ned, slik at det friske gresset i deponeringsøyeblikket ligger ned mot steinene og torven mot kullet. Over kullaget ligger torven den "riktige" veien. Hvis vi aner en strukturalistisk parallellitet mellom gravhauger og kullmiler kan vi også ane en begripelig maktsymbolikk. *Det transformative motivet kullet representerer lenker torv, jern og monument sammen. Kull og torv, som forutsetning for jern, blir en maktens metaforikk som kan forstås som sverd og samfunnsforming.*

I et slik maktpolitisk perspektiv vil smeden ha hatt en avgjørende betydning. Smeden og hans rolle vil være leverandør til ordsmedene, skalderne, av kjenninger for samfunnsendringer. Nøyaktig hvilken sosial og rituell status smeden har hatt, er vanskelig å si. Men igjen, smeden har også kun vært deltaker og et middel i den rituelle mobiliseringen. Det er kun smeden som kan smi og lage våpen, men denne siste transformasjonen er ikke fysisk manifestert i gravritualene, selv om man ikke kan utelukke en slik visualisering. Fokuset ligger på den kollektive deltakelse i fremstilling av kull og jern.

Gravhaugene på Haugar er ikke ferdige. De representer en skapende kraft hvor nettopp fokuseringen på transformasjon og deltakelse i disse ritualene har vært samlende i konfliktsituasjoner som rikssamlingsprosessen var. Hovedforskjellen på Haugar-gravene i forhold til f.eks Oseberg og Gokstad, er at de sistnevnte representerer noe gammelt som må manifesteres. Haugar-gravene er et uttrykk for politisk mobilisering hvor det viktigste er det felles samlende om hva som skal

bli, ikke hva som har vært. Derfor er den avdøde et middel, ikke et mål, og vedkommende kan ikke ha personlige eiendeler som gravgods. Gravhaugene vitner derfor ikke bare om makt, men hvordan den skal tilegnes. Det har sannsynligvis skjedd ved en kollektiv identifikasjon gjennom deltakelse i ritualene.

Dette blir også uttrykt ved den romlige plasseringen og de mytene som senere har oppstått rundt Haugar-gravene som tingsted. Tinget er for alle – igjen er det de kollektive aspektene som manifesteres, ikke enekeltindividets personlige egenskaper. De sistnevnte kvalitetene får kun betydning som felles indentifiserende faktorer.

Mytene rundt Haugar og rikssamlingene

Den tradisjonelle framstillingen av den norske rikssamlingen utgår fra Vestfold (Andersen 1977). Det er i Ynglingatal og Ynglingasaga den tradisjonelle overleveringen finnes. Disse kildene har ikke vært utsatt for tilstrekkelig kritikk fordi de representerer den norske nasjonens opphavsmyte (Gansum 1995, 1996, 1997). I det følgende skal vi sammenstille kildene på en måte, slik at de samsvarer bedre med nittiårenes kunnskapsproduksjon på dette området (Krag 1991, 1993, 1995, Helle 1993, Sawyer 1993, 1995, Myhre 1992a, 1993, Hernæs 1997a,b, Titlestad 1996, Tøtlandsmo 1996, 1997, Norr 1998, Opedal 1998).

Utgangspunktet er at Snorre i Harald Hårfagres saga plasserer to av Haralds sønner, Olav og Sigrød, i to gravhauger. Snorre skriver at disse falt i slag mot Eirik Blodøks. «Da han [Eirik Blodøks] kom til Tønsberg, gikk Olav og Sigrød med hæren sin øst ut av byen til bakken og fylkte der. Eirik hadde meget større hær, og han fikk seier, men Olav og Sigrød falt der begge to og begge gravhaugene er der på bakken, der de lå falne.» (Harald Hårfagres saga kap. 44)

Nedtegnelsen av denne beretningen er gjort rundt 1230 e.Kr. altså ca 300 år etter at begivenhetene skulle ha funnet sted. Det er verd å merke seg at Snorre ikke nevner Haugar ved navn, men at dette er en fortolkning av hans tekst. Det er likevel slik at alle som har skrevet om Tønsbergs historie har knyttet Snorres fortelling til Haugar (Müller 1750, Kraft 1822, Klüwer 1823, Nicolaysen 1862-64, Gjessing 1913a,b, Hoff 1914, Johnsen 1929, Dittmann & Thoresen 1992, Myhre 1992b, Brendalsmo 1994, Gansum 1995).

Snorres tekst kan tolkes dithen at han er den

første som har etterlatt seg nedtegnelser om haugene. Han nevner to hauger og det er nok de monumentale haugene på Haugar han sikter til. Dateringsmessig stemmer den skriftlige kronologien og de naturvitenskaplige dateringene dårlig. La oss derfor se nærmere på hvilke mytologiske sammenhenger det kan være mellom Harald Hårfagres sønner og haugene på Haugar. For vi kan oppnå økt innsikt ved en kritisk gjennomgang av skriftsteder hvor Harald og hans omtalte sønner er nevnt.

Harald Hårfagre

Harald Hårfagre er den første erobringkongen som er kjent fra skriftlige kilder, og som har underlagt seg betydelige områder (Krag 1995:73-78, Opedal 1998:190-191). Framgangsmåten Harald benyttet var militærmakt. Han var en erobrer. Det vil med nødvendighet si at store deler av det land han la under seg ble erobret. Den forskning som har funnet sted de siste årene har avdekket, og det med stor sannsynlighet, at Harald Hårfagre startet sine erobringer med utgangspunkt og base på Sørvestlandet. Han var ikke fra Vestfold, men hvordan skal vi da forstå utsagnene om at to av hans angivelige sønner skulle være hauglagt på Haugar? For å nærme oss dette spørsmålet må vi tilbake til Harald Hårfagre og hans myteomspunnete gjerning som opphavsmann for den første kjente rikssamling. For kildene framstiller Hårfagreætten i en ideologisk særstilling, denne særstillingen skal vi prøve å nøste litt i.

Vi har diskutert religion og ritualers betydning ovenfor, og det er naturlig å ta for oss hvordan Harald Hårfagre ble framstilt i forhold til den norrøne religionen. Han er nærmest å betrakte som en ikke-heden. En slik betegnelse er, som Bjarne Fidjestøl har påpekt, avhengig av sin negasjon (Fidjestøl 1991:115). Det vil si at en forutsetning er en forestilling om hva kristen er før en kan benytte termen heden. En ikke-heden omtale forutsetter en slik erkjennelse. Harald framstilles ikke som kristen, men som en ikke-heden. Han sender sogar sin yngste sønn Håkon til kristen oppfostring hos kong Adalstein. Lite tyder på at Harald var kristen, men hans religiøse praksis er svært nedtonet i kildene (Fidjestøl 1991:116, Opedal 1998:184-185, 193).

I de skriftlige middelalderkildene stilles Harald Hårfagre i kategori som rikssamler, sammen med de to neste rikssamlerne, de kristne Olavene; Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson. Harald Hårfagre bereder grunnen for det norske riket og framstilles som ikke-heden. Olav Trygg-

vasson er den neste norske kongen som holder «hele» Norge, og han er kristen. Olav Haraldssons kristne erobring av «hele» Norge og hans helgenforklarte død bidrar sterkt som ideologisk fundament for det kristne kongerikets samling og utvikling av en stat. Det kan synes som om det er helgenforklaringen av Hellige Olav som gir støtet til slektsrehabiliteringen av Hårfagreætten, og et behov for alternativer f eks Ynglingaætten (se nedenfor). Ætten må styrkes og legitimiteten underbygges. Dette er sagaforfatterne og skalde-nes arbeidsområde. Det styrker de styrende og kaster glans over fortid, nåtid og framtid.

De to mest toneangivende sønnene til Harald Hårfagre var Eirik Blodøks og Håkon Adalsteinfostre. Begge hadde sterk Vestlandstilknytning. Eirik var kriger og framstilles i sagaer og kvad som personifiseringen av det rene maktherredømmet. I yngre kilder er han knyttet til den danske kongsslekten ved giftemål, like som sin far. Den yngre tradisjonen vil ha det til at Harald Hårfagre var gift med den danske dronningen Ragnhild, og at det var hun som var mor til Eirik Blodøks. Disse relasjonene til det danske kongehuset er viktige å merke seg (Helle 1993:152). Eirik Blodøks framstilles i et dårlig lys, og kanskje er det symptomatisk for de yngre kildenes favorisering av Vestfold og sterke antidanske holdning.

Håkon Adalsteinfostre var kristen «den gode» og Harald Hårfagres yngste sønn som var oppfostret i England, hos danskenes fiender. Arnfrid Opedal har på en meget innsiktsfull måte tolket Harald Hårfagres maktspill og mener at han skifter side i en pågående europeisk konflikt (Opedal 1998:177-191). La oss se på tre av Harald Hårfagres påståtte sønner (Krag 1995:92), som angivelig skal ligge i storhaugene på Haugar og i Farmannshaugen.

Olav Digerbein Haraldsson

Olav er nevnt som en av de eldste sønnene til Harald Hårfagre. Det er ikke så mye de skriftlige kildene har å berette om Olavs liv og virke. Han får imidlertid en viktig funksjon, nemlig å være far til Tryggve Olavsson, som var far til Olav Tryggvasson. Olav overfører ættens legitime krav om makt over kongeriket fra faren Harald Hårfagre til sønnesønnen Olav Tryggvasson. Olav Digerbein binder den ikke-hedenske Hårfagre til den kristne Tryggvasson.

Det finnes mange lag i de skriftlige kildene som en i ettertid bør fokusere på. Navnet Olav Digerbein Haraldsson alluderer helt åpenbart til Olav Digre Haraldsson, senere kalt Den Hellige.

Det er også interessant å se hvordan noen av de skriftlige kildene opererer med to Olav Geirstadalf. Den eldre som knyttes til Ynglingatal som halvbror av Hårfagres far, og den yngre som skal være sønn av samme Hårfagre.

Det er en sagatekst i Flateyjarbok som omtaler Olav Geirstadalv d.e. som etter sin død dyrkes som haugboer. Den døde Olav kommer til Rane i en drøm og beordrer han til å bryte sin egen grav og hente ut sverd og styrkebelte som er nødvendig for at Hellige Olav skal forløses og fødes (Røthe 1997). Det er altså et helt kompleks av assosiasjoner og myter som gjengis i de ulike sagatekstene. Navnene spiller nærmest metaforiske roller i flere lag av fortellingene.

Det er ikke skrevet noe annet sted enn i Heimskringla om hvor Olav Digerbein Haraldsson levde eller ble begravet. I Egils saga sies det at Olav var konge i Viken og at han ble drept i Tunsberg en vinter etter Harald Hårfagre var død. Det er en mulighet for at Snorre faktisk er forfatteren av Egils saga, og at derfor utsagnet i Heimskringla ikke har blitt styrket (Ólason 1994:63-64). Visse steder kan tekstene tolkes dithen at Viken og Ringerike er aktuelle områder hvor Olav kunne ha styrt, da sønnen Tryggve Olavsson sies å ha fått styringen av områdene av Håkon (Adalsteinfostre) den gode. Dette kan indikere at Olav Digerbein Haraldsson, hvis han levde, hadde en mulig tilknytning til dette området, og at hans påståtte tilhørighet til Hårfagreætten er en ideologisk konstruksjon.

Konklusjonen for Olav Digerbein Haraldsson blir usikker i og med at navnet klart kan sees i sammenheng med både Olav Trygvasson gjennom slekt og til Olav Haraldsson, Den Hellige, ved navn.

Sigrød / Sigtrygg Haraldsson

Det er ikke mye vi får vite om denne sønnen. Han er omtalt i de fleste kildene, men nevnes ofte bare i oppramsingen som «den ellefte Sigtrygg». Det er bare i Heimskringla og Egils saga at Sigrød eller Sigtrygg blir omtalt. Snorre sier at Sigrød fikk tildelt Trøndelag som sitt område, som han forvaltet slik Olav forvaltet Viken. Eirik Blodøks som ville styre hele Norge selv, likte det dårlig. Dette var bakgrunnen for konflikten hvor han felte Olav og Sigrød.

Hva som er påfallende med Snorres versjon fra ca.1230, er at han ser ut til å gi utfyllende svar på hvem Sigrød var. Ågrip (ca. 1190) og Fagrskinna (ca. 1220) som har inngående kjennskap til, og som med stor sannsynlighet er skrevet i Trønde-

lag, beretter ingenting om Sigtrygg og hans eventuelle styre der. Snorre har benyttet Ågrip og Fagrskinna, men valgt å se bort fra disse kildenes taushet. Sigrød eller Sigtrygg er å betrakte som en perifer sønn av Hårfagre. Sigrød lar seg lett forflytte etter forfatterens behov. Det er således lite trolig at en trønderleder, ukjent i de skriftlige kildene som er nedtegnet i Trøndelag, skulle ha legges i Tønsberg. Sigrøds tilknytning til Tønsberg må sees på som konstruksjon.

Bare tre kilometer mot vest, på den gamle kongsgården Sem, ligger Farmannshaugen, hvor enda en påstått sønn av Harald Hårfagre, i følge Snorre, skal være begravet.

Bjørn Kaupmaðr, Buna, Farmaðr Haraldsson

Bjørns eksistens er belagt i et kvad av Øyvind Skaldaspiller, Håkonarmál. Ser vi på de navnene som er knyttet til Bjørn, blir det klart at det foreligger sprikende opplysninger om tilnavn. Den eldste omtalen av Bjørn finnes altså i Håkonarmál og der kalles han bare for Bjørn (Fagrskinna 1972:58). Historia Norvegia, den eldste bevarte skriftlige kilden, kaller ham kun for Bjørn, altså intet tilnavn. I Fagrskinna står det følgende: «fjórði var Bjorn kaupmaðr, (er sumir menn kολου bunu)» (Fagrskinna 29:71). Ågrip er eldre kilde enn Fagrskinna og det er klart at Fagrskinna bygger på Ågrip: «den fjerde var Bjørn kaupmann, som somme kallar Buna» (Ågrip 1973:20-21). I Snorres Heimskringla står det følgende: «Bræðr hans kolluðu hann farmann eða kaupmann.....Bjorn konungr liggr í Farmannshaugi á Sæheimi» (Heimskringla 26:140).

Det er et tidssprang fram til yngre kilder som også omtaler Bjørn Buna. Følgende historie fortelles om ham i Soga om øyrbyggere fra slutten av 1200 tallet: «Ketil Flatnev heitte ein namgjeten herse i Noreg. Han var son til Bjørn Buna, og Bjørn var son til Grim herse frá Sogn....Dette var på den tida då kong Harald Hårfagre kom til makta i Noreg» (Soga om øyrbyggere 1979:15). Bjørn Buna er også nevnt i Njåls saga (ca. 1300): «Torstein var sønn av Olav den Hvite, Olav av Ingjald, Ingjald av Helge; Ingjalds mor var Tora, datter av Sigurd orm-i-øye, men Sigurd var sønn av Ragnar lodebrok. Torstein rauds mor var Aud den dyp-tenkte, datter av Ketil flatnev, Bjørn bunas sønn.» (Njåls saga 1986:15).

Tradisjonene omkring Bjørn er altså sprikende. Det har derfor blitt pekt på at Bjørn Buna og Bjørn kaupmann kanskje er to forskjellige perso-

ner som er blitt forvekslet. Det er mulig, men det er igjen et tankekors at det kun er Snorre som vet beskjed om hvem Bjørn var og hvor han bodde og hvor han ble tatt av dage. Snorre velger altså å se bort fra tilnavnet Buna og kommer inn med et annet tilnavn, nemlig Farmann. Hvordan skal dette forklares? Det enkleste og den mest benyttede tolkningen er å stole på Snorres tolkning, og se på andre kilder som nevner Buna som forvekslende. Det er likevel noe som må sees nærmere på, og det er tilnavnet Farmann. Hvor får Snorre denne opplysningen fra? Det mest trolige er at navnet Farmannshaugen er et gammelt navn på haugen, som ligger ute på sletta sør for Sem kirke. Snorre oppholdt seg i Tønsberg i 1218-1219, og kan der ha fått høre om Farmannshaugen. Vi tolker situasjonen dithen at Snorre har konstruert en sammenheng mellom navnet på haugen og tilnavnet kaupmann. På den måten har han kunnet glatte over de eldre motstridende opplysningene om Bjørn. Samtidig som Snorre får materielt grunnlag (Farmannshaugen) for å projisere funksjoner (kaup) fra 1200-tallets Tønsberg tilbake i tid. Tønsberg var kaupstad i Harald Hårfagres tid (Harald Hårfagres saga kap.13). Vi drister oss til å tro at Snorre har gått i sirkelslutning. Bjørn kobles til navnet på en stor gravhaug; Farmannshaugen, som så igjen kan underbygge at det var her i distriktet at Bjørn bedrev handel. Det er et ubestemt forhold mellom farmann og kaupmann og vi kan ikke slutte at farmann, kaup og markedsbasert handel står i et bestemt forhold, slik Snorre skriver og andre har gjentatt. Slik forklarer Snorre noe av bakgrunnen for Tønsberg som by. Snorres egen tid farger fortiden, og slikt blir det mytologisk byhistorie og ikke minst kulturisme av!

Uansett tilnavn og gravsted er Bjørn satt opp som far til Gudrød Bjørnsson, som var far til Harald Grenske, som igjen var far til Olav Haraldsson - den hellige. *Bjørn binder altså Hårfagre til helgenkongen og rikssamler Olav Haraldsson*. De tre sønnene til Hårfagre drepes av en Vestlandshersker, halvbroren Eirik med sin onde danske hustru, som i de yngste kildene sies å være datter av *danskekongen* Harald Blåtann Gormsson. Aner ikke selv de mest innbitte sagalesere konturene av konstruksjon?

Vestlandet vs Østlandet – forskyving av politisk tyngdepunkt i middealder

Både Olav Tryggvasson og Olav Haraldssons fedre knyttes til Viken og Romeriket. Tilknytningen til Vestlandet svekkes ved en slik slekts-

framstilling. Målet her er ikke å tvile på muntlig eller skriftlig overlevering som formidlingsmåte, men se den strategiske manipulering som ligger bak endringer av tradisjonen. Kilder er skapt innenfor en sosial-politisk kontekst. Motivene for å reise storhauger blir tolket forskjellig til ulike tider, men tolkningene har en plass innenfor sin samtid (Myhre 1992b:285). Derfor er det av interesse å se på det politiske terrenget da Snorre virket. Snorre var politiker, og vi synes ikke det er noen grunn til å betrakte Snorre som et sannhetsvitne. I Snorres levetid var det stor politisk uro og borgerkrig i Norge. Hovedstaden i Norge (sentrum) var på 1200-tallet Bergen og der satt kong Håkon Håkonsson (konge mellom 1217-1263). Snorre hadde hyppig omgang med mektige menn i Trøndelag og Tønsberg (sentral periferi), særlig Skule Jarl. I årene 1218-1220 oppholdt Snorre seg i Norge, og den såkalte Ribbungreisningen inntrerffer i 1219-20. Skule Jarl bekjemper Ribbunge- ne fra sitt sete i Tønsberg. Skule lider senere personlig prestisjenederlag for kong Håkon Håkonsson i 1223. Skule gjorde opprør mot kong Håkon Håkonsson i 1239, og ble drept året etter. I ettertid vet vi at Snorre tok Skule jarls parti mot kong Håkon Håkonsson. Håkon er til og med innblandet i drapet på Snorre!

Det viser hvilke miljø Snorre vanket i, og at han var en aktiv politisk aktør. Det gir grobunn for påstander om at Snorre bevisst skriver sine sagaer ut fra sin samtids motivasjon. Han lar Viken være mer norsk enn noe annet, kanskje på grunn av sitt motsetningsforhold til den norske kongen i Bergen og det danske kravet på Viken. Snorre ønsket ikke en for sterk norsk kongemakt, for dette kunne true Islands uavhengige stilling. Snorre var selv en av Islands mektigste menn, og hadde klare maktambisjoner som leder på Island. Hvis vi leser sagaene med et slikt utgangspunkt, synes det som om stridighetene på 1100-1200-tallet henlegges til vikingtid, noe som kildekritisk sett ikke er akseptabelt. Selv om dansk press kan være en årsak som kan følges over flere hundre år, kan ikke 1200-tallets spesifikke konflikter projiseres tilbake (Myhre 1994:84). Vi må bruke samtidskilder for å underbygge det danske presset. Derfor er frankiske annaler samt Jellingsteinen, viktige kilder (Sawyer 1995). Bjørn Myhre har arbeidet videre med Snorres bruk av arkeologiske kilder. Myhre konkluderer med at Snorre i stor grad er hjernen bak sammenkoblinger av sagapersoner og gravmonumenter (Myhre 1992b:280). Vi er tilbøyelige til å ville moderere Snorres personlige motiver, og vektlegge lokale tradisjoner for Snorres sagaberetning. Det vil på ingen måte

si at Snorre var en passiv reporter, men at det ikke er Snorres idé å gjøre Vestfold og etterhvert Oslo norskere enn de var (Krag 1991, Schia 1991), men at Snorre finner blant annet Skule Jarls selvstendighetsiver formålstjenlig for den islandske uavhengigheten.

Hvis vi ser Ynglingatal som en myte omkring Uppsalakongene i Sveariket, blir det av ideologiske grunner i tidlig middelalder påheftet 6 ledd av en norsk genealogisk slekt. Analysert som en del av en større sagautvikling, blir også Ynglingasaga involvert fordi den vestlandske Hårfagreätten innkorporeres (jfr Norr 1998:96-99). Konstruksjonen blir presentert som en sammenhengende helhetlig historie om rikssamlingens utgangspunkt fra Vestfold. Det er bare i de yngste kildene at Vestfold regnes som opphavssted for Ynglingaätten, Hårfagreätten og rikssamlingen (Krag 1991:155, 162-166, Norr 1998:103-106). Konstruksjonen av det mytologiske opphavet for rikssamlingen er ideologisk nødvendig for maktaspirasjoner som har varig stabilitet som mål.

Hva representerer Ynglingaätten hvis vi fristiller den fra Hårfagreätten og samtidig tildeler bruken av den, en rolle i rikssamlingen? Slik Ynglingatal er overlevert er det en opphvasmyte som forankrer brukerne av myten med Sveariket og Gamle Uppsala. Det vil være interessant å spørre hvorfor en slik mytologisk tilknytning ble ansett som viktig i Vestfold i tidlig middelalder. Var det en måte å unngå Skjoldungaätten og ikke reservasjonsløst underkaste seg Hårfagreätten? Var da Ynglingaätten en genealogisk konstruksjon, en link til en maktstruktur som ikke presset aktørene i Vestfold, og som var såpass uorganisert som maktfaktor (Sawyer 1995:12,24,44, Wallerström 1995:24), at de ikke var truende, men tilbød en mytisk ærerik fortid tilbake til gudene? Hvordan man velger å se kildene og hvilke kontekster de kan inngå i, vil være nødvendig å forske på. Hvilke maktstrukturer opererte på Østlandet, i Sveige og i Danmark gjennom hele yngre jernalder?

Historieskrivning på 1200-tallet og historieskrivning idag er å betrakte som samtidens verdigrundinger av hvordan vi skal framstille fortiden. Harald Hårfagres sønner blir viktige for sagaskriverene av ulike grunner. Dansk press på Viken helt fra tidlig 800-tall og langt ut i middelalder preger hvorledes Viken framstilles, som et pressområde mellom Vestlandet og Danmark! I middelalderen blir Viken, og da særlig Oslo, kongens hovedstete i Norge. Det er et betydelig ideologisk behov i Viken for å være norsk territorium. Det ble viktig å være norsk overfor daner, og det er nødvendig å være av kongsætt overfor andre

nordmenn. Derfor knyttes i tidlig middelalder tre av Harald Hårfagres perifere sønner til store gravhauger rundt Tønsberg. Tradisjonen om rikssamlingens utspring behøves i Viken på grunn av ytre press og indre motsetninger. Så tilbake til den ideologiske og rituelle bruk av Haugar.

Haugar som kongehyllingsting

I behandlingen av Haugar som tingsted vil vi prøve å sannsynliggjøre at Haugating nøyte er knyttet til Haugar som gravsted. Det ser ut som om vi først får grep om den kulturhistoriske sammenhengen ved å behandle gravene og tingstedet samlet og sette det i relasjon til de skriftlige kildene. Den skriftlige tradisjonen som Snorre overleverer dekker behov, men hvilke?

Haugating er kjent kongehyllingsting fra middelalder. For å kunne stille i kongevalg, måtte man ha familiebakgrunnen i orden, man måtte være av Hårfagreætt. Konungstekja var en ritualisert måte å få tilslutning fra folket for å kunne bli godkjent og valgt til konge. Det kan ikke være tvil om at middelalderens menn ikke gikk av veien for en omorganisering av sine familieforhold for å stille som tronpretendent. Harald Gillekrist og Kong Sverre er eksempler på menn med høyst usikker tilknytning til denne kongsætten. *Mangel på sikker avstamning kunne prøves for eksempel ved ritualer!* Et slikt rituale som kunne gjennomføres var jernbyrd. Jernbyrd går i korthet ut på å bære glødende jern eller gå på glødende jern eller kull! Hvis jernbyrden var vellykket hadde ikke personen nevneverdige brannskader dagen etter. Det fortøner seg for oss i dag som konstruerte og lite pålitelige sammenhenger at kongsemner viser sin tilhørighet ved jernbyrd. Det var i vikingtid et akseptert argument i en meningsutveksling. *Jernbyrd ble blant annet brukt ved kristningen av den danske vikingkongen Harald Blåtann.*

Hvis jernbyrd var fullt akseptert i åndelig og verdslig rituale som kan godtgjøre tilgang til makt, er vi tilbøyelig til å tro at tradisjonen om hvem som er begravet på Haugar kan være et resultat av lignende behov – ideologisk behov for tilknytning og legitimitet. Det er flere faktorer som her virker inn: Viken er under press fra Danmark. For at vikkværingene skulle få fram egne kongsemner på 1100-tallet må kongsættens legitimitet være tilstede. Det ble særdeles viktig etter at Olav Haraldsson ble kanonisert og erklært som hellig. Det er ikke sannsynlig at Hårfagreætten var fra Viken (Krag 1993), men at Hårfagreættens konstruerte tilknytning til Ynglingaætten og denne ættens religiøst-ideologiske betydning for

Vestfold er deler av en større konstruksjon (Krag 1991:159-161, Norr 1998:78).

På den måte legitimerer gravhaugenes størrelse makt, samtidig som tradisjonen er spunnet rundt Hårfagres sønner og garanterer ættetilhørighet. Dette er et våpen mot danske maktaspirasjoner. Haugating kan sånn sett være hyllingsting som først kommer i bruk på 1100-tallet. O.A. Johnsen, som har skrevet Tønsbergs Historie, vil gjerne legge avgjørelser og hyllinger i Viken til Haugating, uten at det finnes belegg for at det virkelig er i Tønsberg eller på Haugar at begivenhetene fant sted. Johnsen bruker betegnelsen *mulige hyllinger*, men kildene nevner ikke Haugating i det 11. århundre (Johnsen 1929:68). De stedene kildene nevner «holdt ting», og Johnsen legger til: «må ha vært Haugating» eller «rimeligvis Haugating» (Johnsen 1929:80,87,88,92). Johnsens antagelser svekkes ved at den unge Magnus kongehylles i Oslo samtidig med at Harald Gillekrist hylles på Haugating (Helle 1974:42). Baglerne kongehyllet Inge på Borgarting. Det er altså ingen sikkerhet for at Haugating var kongehyllingsstedet i Viken ved enhver anledning, det fantes flere. Haugatingets fravær i eldre skriftlige kilder er påpekt av Per Sveaas Andersen (Andersen 1977:256). Framstillingen av Haugatinget samt dateringen av gravhaugen peker i retning av strategisk manipulering for å oppnå selvstendighet. Knut Helle betrakter motstanden i Viken under borgerkrigene som en «viksk statsdannelse» (Helle 1974:90).

Ideologien er legitimitetsbegrunnelse, og all makt behøver legitimering for å være effektiv. En hersker uten legitimitet har vanligvis ikke lang regjeringstid. Hva vi så er vitne til i Haugars tilfelle, er en ideologisk forflytning av legitimitet. Legitimiteten knyttes til konkrete monumenter som ligger som symbolske rettsdokumenter i landskapet. Disse «rettsdokumentene» kan aktiviseres ved behov for selvstendighetsmarkeringer. Markeringer av slik art blir rettferdiggjøring av krav om selvstyre i Viken igjennom vikingtid og deler av middelalderen.

Maktstrukturer i Vestfold har antagelig søkt selvstendighet fra danske og vestlandske maktinteresser i yngre jernalder, og Vestfold nevnes som dansk lydrike i Frankiske Riksannaler i 813 (Helle 1974:90, 1993:152, Myhre 1992b:282, Sawyer 1995:5-7). Tradisjonen om en selvstendig stilling for Vestfold er noe Snorre kan gjøre seg nytte av. Snorres fokusering på Vestfold som rikssamlingens utgangspunkt fikk en renesanse da hovedstaden i Norge ble flyttet fra Bergen til Oslo (år 1294). Tradisjonens legitimerende funksjon tøm-

rer fast Hårfagreættens ideologiske kobling til Ynglingamyten som samlet knyttet til de fysiske monumentene i Vestfold. Det var viktig å gjøre det nye sentrum så norsk som overhode mulig og argumentere for en nasjonal identitet overfor Danmark og Sverige. Nabolandene får ut på 1300-tallet lagt den lille staten under seg i ulike unioner. Norge som selvstendig nasjon opphører i over 400 år. Unionene blir en viktig nøkkel til forståelsen av hvordan den nasjonale myten om Hårfagreætten og Ynglingene ble holdt ved like og stadig var innovativ i norsk politikk.

Oppsummering

Vi tolker resultatene slik at tradisjonen om hvem som ligger begravet i gravhaugene er skapt av et behov for legitimering av makt overfor konger i Danmark og overfor andre norske kongsemner fra ulike deler av landet. Haugating er en forlengelse av denne prosessen der ytre og indre press forener deler av Viken i stadig opprør mot maktinteresser utenfra. Monumentene på Haugar og Farmannshaugen spiller på ny en viktig rolle 3-400 år etter de ble reist. De store gravhaugene ble atter viktige i Norges selvstendighetskamp etter 1814 (Gansum 1996). Dette viser hvordan slike monumentale symboler kan ligge som materielle rettslige dokumenter i et landskap som kan aktiveres under maktpolitisk stress.

Note

Takk til Arnulf Østerdal for diskusjoner og hjelp med litteratur.

LITTERATUR

- Andersen, S. P. 1977. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Anfinset, N. 1996. *Social and Technological Aspects of Mining, Smelting and Casting Copper*. Unpubl. MA-thesis. Department of Archaeology, University of Bergen. Bergen.
- Anund, J., Duczko, W., Göthberg, H., Price, N. og Wikborg, J. 1997. Gamla Uppsala - centralplats och omland. Gamla Uppsalaprojektet. UV Uppsala rapport 1997:26. Riksantikvarieämbetet.
- Arkeologisk museum i Stavanger. *Årsberetning for 1997*. Stavanger.
- Arriaza, 1995. *Beyond Death*. Smithsonian Institution Press. Washington.
- Arwill-Nordbladh, E. 1998. *Genuskonstrukturer i nordisk vikingatid förr och nu*. Gotarc 9, Göteborg.
- Asp, Y & Skär, G. 1996. Arkeologisk undersökning. Gravarna vid Lida säteri. Södermanland. *UV Stockholm, Rapport 1996:25*. Riksantikvarieämbetet.
- Axboe, M. 1991. Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteatene som kilde til politisk/religiøse forhold. I Fabech, C. & Ringtved, J. (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation*, 187-200. Jysk Arkæologisk Selskab. Århus.
- Barndon, R. 1992. *Traditional Iron working among Fipa*. Unpubl. MA-thesis. Department of Archaeology, University of Bergen. Bergen.
- Bell, C. 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford University Press. Oxford.
- Binford, L. 1971. Mortuary practices: their study and their potential. In Brown, J. A (ed.): *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*. Society for American Archaeology Memoir 25, 6-29.
- Blindheim, C. 1981. Gravskikk. Gruppe Ib. Nicolaysens materiale. I *Norske Oldfunn X*, 73-84. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Blindheim, R. 1991. *Tønsberg. Nordens eldste by*. Tønsberg og Omland Reiselivslag. Tønsberg.
- Bloch-Nakkerud, T. 1987. Kullgropen i jernvinna øverst i Setesdal. *Varia 15*. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Bourdieu, P. 1995. *The Logic of Practice*. Polity Press. Reprint.
- Brattli, T. & Christophersen, A. 1998. Trondheims oppkomst – en opprinnelsesmyte. *Spor nr 2*, 8-11. Trondheim.
- Brendalsmo, A. J. 1989. *Peterskirken og det eldste Tønsberg*. Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr.2. Riksantikvaren, Utgravningskontor for Tønsberg.
- Brendalsmo, A. J. 1990. Det arkeologiske materialet. I Brendalsmo, A. J., Sellevold, B. J., Stub, K.H. & Gulliksen, S. 1990. Arkeologiske undersøkelser på Heddal prestegård. *Varia 20*, 1-42. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Brendalsmo, A. J. 1994. Tønsberg før år 1000. *Varia 28*. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Brink, S. 1996. Land, makt och tro. I *Før og etter Stiklestad 1030. Religionsskifte, kulturforhold, politisk makt*, 109-127 (red. Walberg. Ø.). Stiklestad nasjonale Kultursenter A.S. Verdal.
- Brunstedt, S. 1996. Arkeologisk undersökning. Alsnu kungsgård. Forskningsprosjekt Hovgården. Uppland. *UV Stockholm, Rapport 1996:71/1*. Riksantikvarieämbetet.
- Brøgger, A.W. 1921. Farmannshaugen og kong Bjørn, Harald Haarfagres søn. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 105-128. København.
- Burström, M. 1990. järnframställning och gravritual. En strukturalistisk tolkning av järnslag i vikingatida gravar i Gästrikland. *Fornvännen 1990/4*, 261-271.
- Burström, M. 1994. Fortida bruk av det förflutna. Tankar kring ett röse med runsten i Södermanland. *Fornvännen 1994/2*, 77-81.
- Burström, M. 1996. Historier kring en hög. *Mellan bronssköld och JAS-plan - glimtar av Lidköpingsbygdens historia*, 78-92. Lidköping.
- Carlsson, M., Lindh, M., Sander, B. og Vinberg, A. 1996. Arkeologisk undersökning. Tors Backe - gravfält och hus inom Bagare ägor. Uppland. *UV Stockholm, Rapport 1996:107*. Riksantikvarieämbetet.
- Dittmann, E & Thoresen, P. 1992. *Sagabyen forteller*. Cicero Grafiske as, Tønsberg. Egils-soga 1978: *Norrøne Bokverk 15*. Omsett av Leiv Heggstad, revidert av Magne Heggstad. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Douglas, M. 1966. *Purity and Danger*. Routledge. Fourth reprint.
- Douglas, M. 1975. *Implicit Meanings*. Routledge. Fifth reprint.
- Eriksson, J. E. G. 1990. «... den ældste Kiøbstad i Norge, Tønsberg...» Norsk byarkeologi inn i 1990-årene. *NUB 2*, 1-14. Bergen.
- Eriksson, J. E. G. 1991a. Tønsberg i tid og rom - spor av sen-

- trumsfunksjoner. I Wik, B. (red.): «Sentrum - periferi», *Guneria* 64, 317-330. Trondheim.
- Eriksson, J. E. G. 1991b. Central places and change in late prehistoric and early medieval period in Vestfold. *Laborativ Arkeologi* 5, 65-74. Stockholm.
- Eriksson, J.E.G. & Thoresen, P. 1976. Middelalderbyen. *Gamle Tønsberg nr 5. Tønsberg*.
- Eriksson, A-L. 1995. *Maktens boningar*. Norske riksborgar under medeltiden. Lund Studies in Archaeology 14. Alqvist & Wiksell. Stockholm.
- Ekman, T. 1996. Arkeologisk undersökning. Björka - en gårdsmiljö under 1000 år. Hälsingaland. *UV Stockholm, Rapport 1996:117/1*. Riksantikvarieämbetet.
- Eriksson, T. 1995. Arkeologisk undersökning. Hus och gravar i Görå. Uppland. *UV Stockholm, Rapport 1995:29*. Riksantikvarieämbetet.
- Ersgård, L. 1996. Två stormansgårdar och deras landskap - en efterskrift. I Lundqvist, L. Lindeblad, K., Nielsen, A-L., Ersgård, L. (red.): Slöinge och Borg. Stormannagårdar i öst och väst. Riksantikvarieämbetet. *Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 18*, 103-109. Linköping.
- Fagrskinna*: Oversatt av J. Schreiner 1926. Nytryck 1972 Fabritius, Oslo.
- Fagrskinna*: Ed. Bjarni Einarson, *Íslenzk fornrit; XXIX*, Reykjavik 1985
- Fidjestøl, B. 1991. Skaldediktinga og trusskiftet. I Steinsland, G., Drobin, U., Pentikäinen, J. Meulengracht Sørensen, P. (red.): *Nordisk Hedendom*, 113-132. Odense Universitetsforlag.
- Fuglestad, I. 1997. Mellom hedendom og kristendom - mellom ættesamfunn og kongerike. Bruken av monumentale anlegg i en brytningstid. I Fuglestad, I. & Myhre, B. (red.) *Konflikt i forhistorien. AmS-Varia* 30, 41-56. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Gansum, T. 1994a. Dateringer av Farmannshaugen. *Vestfoldminne*, 31-40. Tønsberg.
- Gansum, T. 1994b. Haugar & Haugating. Upublisert innberetning. Universitetets Oldsaksamling, topografisk arkiv, Oslo. Kopi hos: Riksantikvaren, distriktskontor syd og Vestfold fylkeskommune.
- Gansum, T. 1995. *Haugar og Haugating. Rikssamlingen og det eldste Tønsberg*. Forlaget Media, Tønsberg.
- Gansum, T. 1996. Storhaugene i Vestfold - myter, politikk og arkeologiske tolkninger. I Goldhahn, J. (red.). *Kontaktstencil* 39. *Arkeologi i Centrum och Periferi*, 1-20. Umeå: Institutionen för arkeologi.
- Gansum, T. 1997. Jernaldermonumenter og maktstrukturer - Vestfold som konfliktarena. I Fuglestad, I. & Myhre, B. (red.) *Konflikt i forhistorien. AmS-Varia* 30, 27-40. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Gansum, T. 1999: Mythos, logos, ritus. Symbolisme og gravskikk i lys av gudediktene i den eldre Edda. I Fuglestad, I., Gansum, T. & Opedal, A. (red.): *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-Rapport, 439-503. Arkeologisk museum: Stavanger..
- Gansum, T. Jerpåsen, G. & Keller, C. 1997. Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. *AmS-Varia* 28. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Gansum, T. & Risan, T. Oseberghaugen - en stratigrafisk historie. *Vestfoldminne*, 60-72. Tønsberg..
- Gansum, T. & Risan, T. *in prep*: Arbeidstittel: Oseberghaugen og primærkildene; dagbøker, brever og kontrakter. Andre historier.
- Geertz, C. 1973. The Interpretation of Cultures. Basic Books. A Division of Harper Collins Publishers. United States of America.
- Gjessing, H. 1913a. *Tønsbergs Historie i Middelalderen til* 1536. Kristiania.
- Gjessing, H. 1913b. Snorres Arkeologiske kunnskap. *Oldtiden III*, 1-24. Stavanger.
- Gren, L. 1994. Petified Tears. Archaeology and Communication Through Monuments. *Current Swedish Archaeology vol. 2*, 87-110. The Swedish Archaeological Society. Stockholm.
- Grundberg, L. 1997. Medeltida statsmakt i Norrland. Etableringen av de medeltida kungsgårdarna längs Norrlandskusten. *Arkeologi i Mittnorden. Rapport från ett seminarium kring nya arkeologiska forskningsrön*, 83-116. Vasa, Scriptum.
- Hagen, A. 1997. Gåten om Kong Raknes grav. Cappelen. Oslo.
- Harald Hårfagres saga* 1900. Snorre Sturlasons kongesagaer. 2 utgave. Oversatt av Gustav Storm. J.M. Stenersen & Co. Forlag Kristiania.
- Haraldsen, T. 1995. Gullgubben fra Vingrom - på Frigg og Odins hov? *Fåberg og Lillehammer*, 136-146. Fåberg Historielag.
- Hauptman Wahlgren, K. 1995. Arkeologisk undersökning. Ett gårdsgravfält i Härads Kyrkby. Södermanland. *UV Stockholm, Rapport 1995:10*. Riksantikvarieämbetet.
- Hawke, C. F. 1954. Archaeological theory and method: some suggestions from the Old World. *American Anthropologist* 56, 155-168.
- Heimskringla*: Ed. Bjarni Einarson, *Íslenzk fornrit; XXVI*, Reykjavik 1979
- Helle, K. 1974. *Norge blir en stat 1130-1319*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Helle, K. 1982. *Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536*. Bergen bys historie bd. 1. Bergen-Oslo-Tromsø.
- Helle, K. 1993. Riksamlingen etter Harald Hårfagre. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, 147-161. Karmøy kommune, Kopervik.
- Hemmendorff, O. 1996. Politiska och religiösa centra i Jämtland - före och efter heliga Olafs tåg genom landskapet. I *Før og etter Stiklestad 1030. Religionsskifte, kulturforhold, politisk makt*, 47-58. (red. Walberg. Ø.). Stiklestad nasjonale Kultursenter A.S. Verdal.
- Henriksen, M. B. 1991. Et forsøg med forhistorisk Ligbræning. Nogle kommentarer til undersøgelsen af branngrave. *Eksperimentel Arkæologi. Studier i tekologi og kultur nr. I*, 50-60. Leire.
- Hernæs, P. 1997a. *Karmøys historie -som det stiger frem. Fra istid til 1050*. Dreyer Bok. Karmøy kommune, Kopervik.
- Hernæs, P. 1997b. Storpoltikk og vikingtog på slutten av 700-tallet. I *Konflikt i forhistorien, Fuglestad, I & Myhre, B. (red.) AmS-Varia* 30, 57-68. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hersend, F. 1993. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *TOR*, vol. 25, 175-199.
- Hertz, R. 1960[1907]. *Death and the Right Hand*. Cohen & West. The University Press Aberdeen. Aberdeen.
- Historia Norvegiæ*: Monumenta historica Norvegiæ (ed. G.Storm), 69-124.
- Hodges, R. 1989. *Dark age economics. The origins of towns and trade AD 600-1000*. Second edition. Duckworth & Co. Ltd. London.
- Hoff, J.A. 1914. *Tønsberg i Hundre Aar 1814-1914*. Tønsberg Aksjetrykkeri.
- Hyenstrand, Å. 1996. *Lejonet, draken och korset. Sverige 500-1000*. Studentlitteratur. Lund.
- Håkon Jarls saga*: Storm, G. 1900. Snorre Sturlason. Kongesagaer. Nationaludgave. (2den udgave) J.M. Stenersen & Co Forlag. Kristiania.
- Høeg, O. A. 1980. Hassel. *Kulturhistorisk Leksikon for Nor-*

- disk Middelalder. 2. opplag. Viborg.
- Johnsen, O.A. 1929. *Tønsbergs historie*. Bind I. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Kaliff, A. 1992. *Brandgravskick och forestallningsvarld*. Occasional Papers in Archaeology 4. Uppsala.
- Kaliff, A. 1997. Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. *AUN* 24. Uppsala.
- Kas, S. 1989. *Symbolic Immortality*. Smithsonian Institution Press. Washington.
- Klüwer, L.D. 1823. Antiquariske Iagttagelser paa Reise gennem Dele af det Nordre og Søndenfjeldske Norge i Aaret 1823. Manuskript.
- Kraft, J. 1822. *Topografisk Statistisk Beskrivelse over kongeriget Norge. Jarlsberg og Laurvigs Amt. Anden Deel, 2 hefte*. Christiania 1822. Grøndahl.
- Krag, C. 1991. *Ynglingatal og Ynglingasaga*. En studie i historiske kilder. *Studia humaniora* 2. Universitetsforlaget. Oslo.
- Krag, C. 1993. Hvem var Harald Hårfagre. I Veia, S. (red.): *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, 32-40. Kopervik.
- Krag, C. 1995. *Vikingetid og rikssamling 800-1130*. Norges Historie bind 2. Aschehoug, Oslo.
- Lemmonier, P. 1989. Bark capes, arrowheads and Concorde: on social representations of technology. In Hodder, I (ed.). *The Meaning of Things. Material Culture and Symbolic Expression*, 156-171. *One World Archaeology* 6. Harper Collins Academic.
- Lidén, H. E. 1996. Utgravningene i Mære kirke. Hvordan skal funnene tolkes? I *Før og etter Stiklestad 1030. Religionskifte, kulturforhold, politisk makt*, 59-68. (red. Walberg, Ø.). Stiklestad nasjonale Kultursenter A.S. Verdal.
- Lindqvist, S. 1936. *Uppsala Högar och Ottarshögen*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Lund, N. 1993. Rikssamlingen i Danmark. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, 118-130. Kopervik: Karmøy kommune.
- Lundqvist, L. 1996a. Inledning. I Lundqvist, L. Lindeblad, K., Nielsen, A-L., Ersgård, L. (red.): Slöinge och Borg. Stormannagårdar i öst och väst. Riksantikvarieämbetet. *Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 18*, 6-8. Linköping.
- Lundqvist, L. 1996b. Slöinge - en stormansgård från järnåldern. I Lundqvist, L. Lindeblad, K., Nielsen, A-L., Ersgård, L. (red.): Slöinge och Borg. Stormannagårdar i öst och väst. Riksantikvarieämbetet. *Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 18*, 9-52. Linköping.
- Lundqvist, L. 1997. Central Places and Central Areas in the Late Iron Age. Some Examples from South-western Sweden. I Andersson, H., Carelli, P. og Ersgård, L. (red.): Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 19. Riksantikvarieämbetet *Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 24*, 163-178.
- Müller, J. 1750. *Beskrivelse over Tunsberg*. København.
- Myhre, B. 1987. Chieftain' graves and chieftdom territories in South Norway in the migration period. *Studien zur Sachsenforschung*, 6, 169-187. Hildesheim.
- Myhre, B. 1992a. Borre - et merovingertidssenter i Norge. *Universitetets Oldsaksamings Skrifter. Ny rekke Nr.13*, 155-180. Oslo.
- Myhre, B. 1992b. *Osebergdronningens grav*. Chr. Schibsteds Forlag A/S. Oslo.
- Myhre 1993. Rogaland forut for Hafrsfjordslaget. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, 41-64. Kopervik: Karmøy kommune.
- Myhre, B. 1994. Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristen tid. *Fra Hammer til Kors*, 68-85. Borre Historielag. Schibsted Forlag, Oslo.
- Mårtensson, A. W. 1963. Gravar kring stavkyrkan. I Blomqvist, R. & Mårtensson, A. W. (red.): *Thulegravningen 1961*, 43-66. *Archaeologica Lundensia II*, Kulturhistoriska museet Lund.
- Narmo, L. E. 1996. "Kokekameratene på Leikvin". Kult og kokegroper. *Viking LIX*:79-100. Norsk Arkeologisk Selskap. Oslo.
- Nedkvitne, A. & Norseng, P. G. 1991. *Oslo Bys historie bd 1. Byen under Eikaberg*. Cappelen Forlag. Oslo.
- Nicolaysen, N. 1862-1866. *Norske Fornlevninger*. Forening- en til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Kristiania.
- Nicolaysen, N. 1901. Aarberetning for 1900. *Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring*, 76-80. Kristiania.
- Nielsen, A-L. 1996. Hedniska kult- och offerhandlingar i Borg. I Engdahl, K. & Kaliff, A. (red.): Religion från ste- nålder till medeltid. Riksantikvarieämbetet. *Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19*, 89-104. Linköping.
- Njåls saga*: Oversatt av F. Paasche 1922, Ny utgitt 1986. Aschehoug. Oslo.
- Nordman, A-M. 1989. De arkeologiske undersøkelsene i Storgaten 18 og Conradis gate 5/7, Tønsberg 1987 og 1988. *Arkeologiske Rapporter fra Tønsberg Nr. 1 Del 1 & 2*. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tønsberg.
- Norr, S. 1998. To Rede and to Rown. Expressions of Early Scandinavian kingship in Written Sources. *Opia 17*. Upp- sala.
- Næss, J-R. 1996. Undersøkelser i jernalderens gravskikk på Voss. *AmS-Rapport 7*. Stavanger.
- Obeyesekere, G. 1990. *The Work of Culture*. Symbolic Trans- formation in psychoanalysis and anthropology. The Uni- versity of Chicago Press. Chicago and London.
- Ölason, V. 1994. Snorri Sturlusson - Islandske høvding og kunstner. I Branstad, T. & Eriksson, J.E.G. (red.): Snorre - litterat og historiker. *Tverrfaglig seminar i Tønsberg, Rap- port nr 2*, 52-65. Tønsberg Bibliotek og Riksantikvaren, Utgravningskontor for Tønsberg.
- Olausson, M. 1994. Skavsta. Två gårdar med gravfält från äldre järnålder vid Nyköpings flygplats. *UV Stockholm, Rapport 1992:6*. Riksantikvarieämbetet
- Olsson, E. 1996. Arkeologisk provundersökning och under- sökning. Äldre järnåldersgravar vid Fjälla. Södermanland. *UV Stockholm, Rapport 1996:126*. Riksantikvarieämbetet.
- Opedal, A. 1998. De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes. *AmS-Småtrykk 47*. Arkeologisk museum i Sta- vanger.
- Parry, J. 1994. *Death in Banaras*. The Lewis Henry Morgan Lectures 1988. Cambridge University Press. Cambridge.
- Pearson, M. P. 1982. Mortuary Practices, Society and Ideology: An Ethnoarchaeological study. In Hodder, I. (ed.). *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge Uni- versity Press. Cambridge.
- Petré, B. 1984: Arkeologiska undersökningar på Lovö. Del 4. Bebyggelsearkeologisk analys. *ACTA Universitatis Stock- holmiensis. Studies in Northern-European archaeology* 10. Stockholm.
- Pettersson, D. 1991. De arkeologiske undersøkelsene i Storga- ten 16, Tønsberg 1991. *Arkeologiske Rapporter fra Tøns- berg Nr. 7*. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tøns- berg.
- Ramqvist, P.H. 1992. Högom part 1. *Archaeology and Envi- ronment 13* University of Umeå.
- Renfrew, C. & Cherry, J. F. 1986. Peer polity interaction and socioapoltical change. Introduction. *New directions in archaeology*, 1-18.
- Rijal, S. 1998. The Traditional System of Iron Working: tech-

- nology, Social Context and Rituals of Transformations. An Ethnoarchaeological Study from Eastern Nepal. M. Phil Thesis in Archaeology. Department of Archaeology, University of Bergen. Bergen.
- Ringstad, B. 1987. *Vestlandets største gravminner. Et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra*. Upublisert magistergradsavhandling. Universitetet i Bergen.
- Ringstad, B. 1992. Økonomiske og politiske sentra på Vestlandet ca.400-1000 e.Kr. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke Nr.13*, 107-128. Oslo.
- Robberstad, K. 1937. *Gulatings Lovi. Norrøne bokverk 33*. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Rygh, O. 1877. Om den yngre jernalder i Norge. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og Historie*, 101-194. København.
- Røskaft, M. 1996. Høvdingmakt og lokale sentra. Brudd eller kontinuitet ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder. I *Før og etter Stiklestad 1030. Religionsskifte, kulturforhold, politisk makt*, 37-46. (red. Walberg. Ø.). Stiklestad nasjonale Kultursenter A.S. Verdal.
- Røthe, G. 1997. Fra Olav Geirstadalv til Olav den hellige. En religionshistorisk kommentar til tåtten om Olav Geirstadalv. I Frost, T. (red.): *Gokstadhøvdingen og hans tid*, 25-42. Sandefjordmuseene i samarbeid med Anders Jahres Humanitære Stiftelse.
- Sawyer, P. 1985: Kungar och vikingar. Norden och Europa 700-1100. Norstedt & Söner Förlag. Stockholm.
- Sawyer, P. 1993. Rikssamlingen i England og Sverige sammenlignet med den norske rikssamling. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, 131-146. Kopervik: Karmøy kommune.
- Sawyer, P. 1995. *När Sverige blev Sverige*. Occational Papers on Medierval Topics 5. Tredje tryckning. Borås: Viktoria Bokförlag.
- Schia, E. 1991. *Oslo, innerst i Viken. Liv og virke i middelalderbyen*. Oslo: Aschehoug.
- Sigvallius, B. 1994. Funeral Pyre. Iron Age Cremations in north Spånga. *Theses and papers in osteology 1*. Osteological Research Laboratory Stockholm University.
- Sjøvold, T. 1943. Innberetning om gravhaugene på Møllebakken i Tønsberg, januar 1943. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Soga om øybyggene*: Omsett av J. Høgetveit revidert av E.Mundal 1979. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Stenvik, L.F. 1996. Gravminner og maktsentra. I *Før og etter Stiklestad 1030. Religionsskifte, kulturforhold, politisk makt*, 79-92. (red. Walberg. Ø.). Stiklestad nasjonale Kultursenter A.S. Verdal.
- Storm, G. 1900. *Snorre Sturlason. Kongesagaer*. Nationaludgave. (2den udgave). J.M. Stenersen & Co Forlag. Kristiania.
- Stylegar, F. A. 1993. Like i døden...? *Nicolay* 62:20-27. Oslo.
- Titlestad, T. 1996. *Kampen om Norgegen. Nytt lys over vikingtiden*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Turner, V. 1991. *The Forest of Symbols*. Cornell University Press. Cornell Paperbacks, Ninth printing.
- Tøtlandsmo, O.S. 1996a. *Før Norge ble Norge. Politiske forhold på Sørvestlandet i vikingtid*. Sola Kommune.
- Tøtlandsmo, O.S. 1997. Vikingtidas "norske rikssamlingskamper". Mellom de sørsandinaviske jellingkongene og engelske sentralmakter. I Krøger, J. F. (red.): *Rikssamlingen - Høvdingmakt og kongemakt*, 36-45. Karmøyseminaret 1996, Kopervik.
- Ulriksen, E. 1998. Båtgrav som kilde – konstruksjon og rekonstruksjon av båt fra vikingtid. *Människor och båtar i Norden*, 52-56. Sjöhistoriska Museet. Stockholm.
- Ulriksen, E. manus: Et gravfelt fra vikingtid i Tønsberg – uttrykk for religiøse ytringer og sosiale strategier.
- Wallerström, T. 1995. Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. *Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Width, T. 1968. Cornelius Tacitus. *Agricola og Germania*. Aschehoug. Oslo
- Wienberg, J. 1991. De kirkelige institutioner i middelalderens Tønsberg. *Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr. 6*. Riksantikvarens utgravningskontor for Tønsberg.
- Wienberg, J. 1992. Grund og gård i Tønsberg. *Arkeologiske rapporter fra Tønsberg nr. 9 Nordre Bydel*. Riksantikvarens utgravningskontor for Tønsberg.
- Wik, B. 1991. (red.): Sentrum-periferi. Sentra og sentrumsdannelser gjennom førhistorisk og historisk tid. *Guneria* 64. Trondheim.
- Ynglingasaga* 1900. Snorre Sturlasons kongesagaer. 2 utgave. Oversatt av Gustav Storm. J.M. Stenersen & Co. Forlag Kristiania.
- Østigård, T. 1998. *The Deceased's Life Cycle Rituals. Present cremation Burials for Interpretations of the Past. An Ethnoarchaeological Study of Funeral Practices in Nepal*. Submitted to press. MA-thesis in Archaeology, Department of Archaeology, University of Bergen, Bergen.
- Østigård, T. *in prep*: Mellomfasen i kremasjonsbegrevelser. I Kremasjon og kunnskapsproduksjon. Om branngravskikk og eksperimentell arkeologi. Planlagt artikkelsamling 2000. Gansum (red.). *AmS-Varia*. Østigård, T. In press: Sacrifices of Raw, Cooked and Burnt Humans. NAR.
- Äijä, K. 1993. Åbygravfältet. *Rapport UV 1987:11*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer.
- Äijä, K. & Åhman, S. 1997. Arkeologisk undersökning. Järnåldersgravar vid Lissma. Södermanland. *UV Stockholm, Rapport 1997:4*. Riksantikvarieämbetet.
- Ågrip*: Omsett av G.Indrebø revidert av A. Løftingsmo 1973. Det Norske Samlaget. Oslo.



Tingstedet på Haugar. Foto P.T.